

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 10, Temmuz/July 2023, ss. 475-492.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.04.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 15.06.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

MOĞOL SİVİL VALİLERİ DÖNEMİNDE HORASAN (1233-1256)

 10.53718/gttad.1282756

 KURBAN DURMUŞOĞLU*

ÖZ

Kadim bir geçmişe sahip olan Horasan coğrafyası, geçmişten günümüze kadar birçok farklı idarî yapıya ev sahipliği yapmıştır. Horasan'daki farklı idarî yapılardan biri de Moğollar döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak bu idarî yapı hem de bir o kadar karışık dönemi beraberinde getirmiştir. Orta Çağ dünya tarihinde önemli bir rol oynayan Moğollar, Cengiz Han liderliğinde 1218 yılındaki Otrar hadisesinden sonra Ön Asya'da hâkimiyet kurmaya başlamışlardı. Cengiz Han'ın önderliğinde başlayan bu süreçte Moğollar, önce Mâverâünnehir ardından İran coğrafyasında Hârezmşâhlara ağır bir darbe vurmuş ve bölgeyi ele geçirmişlerdi. Bu süreç, aynı zamanda İran'a bağlı idarî bir bölge olan Horasan'ı da Moğol istilâsına maruz bırakmıştı. Büyük bir yıkımdan sonra ele geçirilen Horasan, Moğol idaresine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bölge, Moğol toprağı hâline geldikten sonra Cengiz Han'ın *ülüşüne* dâhil edilmemiş ve bütün Moğol ulusları için müşterek bir toprak parçası olarak yönetilmeye başlamıştı. Dolayısıyla bu durum Horasan'da bütün Moğol şehzâdelerinin hak iddia ettiği ve aynı zamanda idarî anlamda karışık bir yapıyı ortaya çıkarmıştı. Bu sebeple Moğollar, Horasan'a hâkim olduktan sonra bölgede idarî anlamda birtakım yeni uygulamaları hayata geçirmeye başlamıştı. Bu bağlamda Horasan, Cengiz Han döneminde askerî valilerle idare edilmişti. Bu sistem, Horasan'da Cengiz Han'ın ölümüne kadar devam etmişti. Ancak bölgede güçlü bir idarenin tesis edilememesi ve özellikle Hârezmşâh etkinliğinin kırılmaması yüzünden bu sistem başarılı olmamıştı. Bu yüzden Moğollar karizmatik kurucuları Cengiz Han'ın ölümünden sonra ardılları döneminde Horasan'da aynı idarî sistemi benimsenmediği görülmektedir. Dolayısıyla Cengiz Han'dan sonra tahta geçen Ögedey Han ile başlayan süreç, Horasan'da sivil valiler üzerinden yeni bir idarî yapıyı ortaya çıkarmıştı. Bölgede görev alan sivil valiler, müşterek bir toprak parçası kabul edilen Horasan'ı merkez Karakorum adına idare etmişlerdi. Ancak Moğol hanı tarafından bölgeye atanan bu valiler, bölgede yalnız olmamıştı. Bütün Moğol şehzâdeleri Horasan'daki haklarından mahrum kalmamak için valilerle birlikte bölgeye birer temsilci göndermişlerdi. Bu da bölgede bir çıkar çatışmasının ortaya çıkmasının yanı sıra idarî anlamda da hâkimiyet kurmak isteyen Moğol şehzâdelerinin mücadelesine sahne olmuştu. Horasan'daki bu karışık durum, Môngke Han'ın kardeşi Hülegü'yü daha merkeziyetçi bir idarenin kurulabilmesi için Ön Asya'ya görevlendirmesine kadar devam etmişti. Hülegü'nün Ön Asya'da İran merkezli bir Moğol şube devleti olan İlhanlıları kurmasıyla Horasan bir İlhanlı toprağı hâline gelmişti. Böylece bölgede bundan sonra İlhanlı idaresi başlamış olacaktı. İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Horasan'da üç sivil vali görev almıştı. Bu makale, Moğollarda Ögedey Han döneminden itibaren Horasan'da görev alan Cin Timur, Körgüz ve Argun Aka'nın valilik dönemlerini çağdaş kaynaklar üzerinden incelemekte; ayrıca Moğollar döneminde Horasan'ın sivil valiler tarafından nasıl idare edildiğine dair bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Horasan, Sivil Valiler, Cin Timur, Körgüz, Argun Aka.

*Arş. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt/TÜRKİYE, E-Posta: kdurmusoglu@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5847-1209.

KHURASAN IN THE PERIOD OF MONGOLIAN CIVIL GOVERNORS (1233-1256)

ABSTRACT

The geography of Khurasan, which has an ancient past, has hosted many different administrative structures from past to present. One of the various organizational structures in Khurasan emerged during the Mongolian period. However, this administrative structure brought a challenging and complicated period. The Mongols, who played an essential role in medieval world history, began to dominate in Asia Minor after the Utrār incident in 1218 under the leadership of Chinggis Khan. In this process, which started under the supervision of Chinggis Khan, the Mongols dealt a heavy blow to the Khwārazmshāhs, first in Transoxiana and then in Iran, and captured the region. This process also exposed Khurasan, an administrative area of Iran, to the Mongol invasion. Khurasan, captured after great destruction, had to submit to the Mongol administration. After the region became Mongolian territory, it had not included in Chinggis Khan's formation and began to have administered as a common land for all Mongolian nations. Therefore, this situation revealed an administratively complex structure in Khurasan, where all Mongolian princes claimed rights. For this reason, after the Mongols dominated Khurasan, they started implementing some new administrative practices in the region. In this context, Khurasan had governed by military governors during the reign of Chinggis Khan. This system continued until the death of Chinggis Khan in Khurasan. However, this system was unsuccessful because of the dominant administration in the region, especially since the effectiveness of Khwārazmshāh had broken. Therefore, after the death of the Mongol's charismatic founder Chinggis Khan, it is seen that the same administrative system does adopt in Khurasan during the period of their successors. Therefore, the process that started with Ögedei Khan, who came to the throne after Chinggis Khan, revealed a new administrative structure in Khurasan through civilian governors. Civil governors in the region administered Horasan, considered a classic piece of land, on behalf of the central Karakorum. However, these governors appointed to the part by the Mongol Khan were not alone in the area. To not be deprived of their rights in Khurasan, all Mongol princes sent a representative to the region together with the governors. In addition to the emergence of a conflict of interest in the area, this was the scene of the struggle of the Mongolian princes who wanted to establish administrative dominance. This mixed situation in Khurasan continued until Möngke Khan appointed his brother Hülegü to Asia Minor to establish a more centralized administration. Khurasan had become an Ilkhanate territory when Hülegü found the Ilkhanate, a Mongol branch state based in Iran, in Asia Minor. Thus, the Ilkhanid administration would have started in the region from now on. During the period until the establishment of the Ilkhanate State, three civilian governors do assign in Khurasan. This article examines the governorship periods of Chin Temür, Körgüz, and Arghun Aqa, who served in Khurasan from the period of Ögedei Khan in the Mongols, through contemporary sources; It also gives information about how civil governors governed Khurasan during the Mongolian period.

Keywords: Mongols, Khurasan, Civil Governors, Chin Temür, Körgüz, Arghun Aqa.

GİRİŞ

Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden¹ sonra onun kurmuş olduğu imparatorluk, her ne kadar ortam ve mevcut koşullar bir veraset krizi için uygun olsa da herhangi bir sorun yaşanmadan çocukları aracılığı ile hayatta kalmıştı.² Aslında bu durum bize Moğolların dış politikasının genişlemeye müsait olduğu zamanlarda, içerdeki krizlerin üstesinden gelmesini bildiklerini göstermektedir. Anatoly M. Khazanov bu krizlerin aşılmasında, başarılı fetihler, genişleme ve dünya imparatorluğunu inşa etmek düşüncesi gibi faktörlerin etkili olduğunu ifade etmektedir.³ Bu anlayışla Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy tarafından iki yıl içinde toplanan kurultayda⁴ Cengiz Han'ın vasiyetine uygun olarak Ögedey, Moğol Devleti'nin yeni hanı seçildi.⁵ Ögedey her ne kadar

¹ Alâeddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, tas. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvîni, I, İntişârât-ı Donyâyi Kitâb, Tahran 1329 hş., s. 149-150; Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî*, tas. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, I, Tahran 1373 hş., s. 570; Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, *Târih-i Benâketî*, tas. Ca'fer Şi'âr, Tahran 1348 hş., s. 381; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999, s. 523; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-safâ*, VIII, tas. Cemşid Kiyânfer, Tahran 1380 hş., s. 3894.

² Cengiz Han 1206'daki kurultaydan sonra hayatının on iki buçuk yılını Moğolistan dışında geçirmesine rağmen herhangi bir veraset krizi yaşanmamış ve bölge istikrar içinde kalmıştır. Bkz. Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 127-128.

³ Anatoly M. Khazanov, "Muhammad and Jenghiz Khan Compared: The Religious Factor in World Empire Building", *Comparative Studies in Society and History*, 35/3, 1993, s. 463-464.

⁴ Jackson, Çin kaynaklarının Toluy'un bu kurultayı toplama konusunda Cüveynî ve Reşîdüddîn'den farklı bilgi verdiğini ifade etmektedir. Çin kaynaklarına göre Toluy, babasının ölümünden sonra kurultayı toplama konusunda isteksizdi. Ancak Toluy'un Cengiz Han'ın müşaviri Yeh-lu Ch'u-t's'ai'nin baskısıyla kurultayı toplamak zorunda kaldığını ifade eder. Bkz. P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *The History of Mongolia*, Vol. I, Ed. David Sneath-Christopher Koplonski, UK 2010, s. 320. Asya'da zamanla ritüelleşen bir danışma meclisi olarak nitelendirilebileceğimiz kurultay için bkz. Florence Hodous, "The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire", *CAJ*, Vol. 56, 2012/2013, s. 87-102.

⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 2016, s. 190-191; Cüveynî, *age*, I, s. 148; Reşîdüddîn, *age*, I, s. 663; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2011, s. 15; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince'den çev. ve not. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul 2015, s. 82-83. May, Toluy'un askerî yetenekleri

babası tarafından halef gösterilmiş olsa da bu kurultay onun için bir güvenoyu mahiyeti taşımaktadır. Ögedey'in bu hanlık seçiminin bir kurgudan ibaret olduğu iddia edilse bile sonuç değişmemiştir.⁶ Cüveynî'ye göre "ilahî kader ve kazânın tecellisi"⁷ olan bu durum, Cengiz Han'ın ölümünden sonra genelde İran coğrafyası özelde ise Horasan'ın kaderini de belirlemiştir. Cengiz Han'ın topraklarının büyüklüğü⁸ göz önüne alındığında tahtın yeni sahibi Ögedey'in, böylesine geniş bir coğrafyada Moğol Devleti'nin gücünü yeniden hissettirmesi elbette kolay olmayacaktı. Moğollar, karizmatik kurucusu Cengiz Han'ın ölümünden sonra genişlemeye devam ederek topraklarını neredeyse ikiye katlamayı başarmışlardır.⁹

Ögedey Han ile beraber İran coğrafyasında yeni bir sürecin başladığı ifade edilebilir. Batı'da Cengiz Han'dan sonra bir süreliğine durmuş olan askerî genişleme, Ögedey Han'ın idaresiyle yeniden hareketlilik kazanmıştı. Ayrıca Moğolların Horasan'a ilk girişleri, Cengiz Han'ın Mâverâünnehir ve İran'ın büyük bir bölümüne sahip olan Hârezmşâhları cezalandırmak amacıyla olmuştu. Moğollar gerçekleştirdiği batı seferiyle İran coğrafyasının büyük bir bölümünde hâkimiyet sağlamıştı; ancak Cengiz'in ünlü generalleri Cebe ve Sübetey'in, Sultân Alâüddîn Muhammed Hârezmşâh'ı yakalamak için İran coğrafyasından hızlı geçişi bölgede istenilen idarî düzenin kurulmasını engellemişti. İran coğrafyasındaki bu geçiş dönemi, ilerleyen zamanlarda Alâüddîn Muhammed'in oğlu Celâlüddîn Hârezmşâh'ın tekrar güçlenip İran bölgesinde hâkimiyet kurmasına zemin hazırlamıştı.¹⁰ Ögedey Han daha çok Kuzey Çin, Rusya ve Doğu Avrupa seferleriyle ilgilense de¹¹ İran coğrafyasında Hârezmşâhların Celâlüddîn liderliğinde yeniden güçlenmesini engellemek için Çurmagun Noyan'ı çok sayıda emir ve *baskak*¹² yanı sıra büyük bir ordu¹³ ile bölgeye göndermişti.¹⁴ Ögedey'in bir dünya hâkimiyetini¹⁵ amaçladığı bu atamalarla İran coğrafyası, askerî ve sivil idareciler tarafından merkez Karakorum adına idare edilmeye çalışılacaktı. Ünlü tarihçi Cüzcânî, Ögedey Han'ın tahta geçişiyle birlikte Horasan, Irâk, Gûr ve Gazne'de devlet işlerinde adalet, itaat ve halkın çıkarlarının gözetilmesi anlamında yeni bir dönemin başladığını ifade etmektedir.¹⁶ Bu bağlamda başta ifade ettiğimiz gibi Moğol gücünün imparatorluğun merkezinden uzak yerlerde hissettirilmesi hususu, Horasan'da 1233-1256 yılları arasında Cin Timur, Körgüz ve Argun Aka üzerinden gerçekleştirilecekti. Bu idareciler, Moğol hanları adına, bütün Moğollar için müşterek bir

ve liderliği açısından taht için Ögedey Han'dan daha iyi aday olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Timothy May, *The Mongol Conquests in World History*, Reaktion Books, London 2012, s. 45. Ögedey'in veliht olarak belirlenmesi hususunu incelediği çalışma için bkz. Çetin Kaya, "Büyük Moğol Ulusu'nda İlk Veliht Tayini Hususuna Dair Bir İnceleme", *USAD*, S. 14, 2021, s. 23-34.

⁶ Ögedey Han'ın babası Cengiz Han'dan sonra halef gösterilmesi öyküsünün bir kurgu olduğunu ve bu durumun yerleşik Çin ve İran'ın tarihsel geleneğinin, yönetimin devri için başka gerekçeler bulamamasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Dorothea Krawulsky'dan aktarılan bu iddia için bkz. Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, London 2017, s. 98.

⁷ Mustafa Uyar, "Partonaj ve Bürokratik Egemenlik Bağlamında İlhanlı Dönemi (1256-1353) Tarihyazımı", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, Ed. Serhan Afacan-Şefaattin Deniz-Abdulkadir Macit, İlem Yay., Ankara 2021, s. 127.

⁸ Cengiz Han öldüğünde çocuklarına Kore'den Yakındoğu'ya ve Güney Avrupa'ya, Güney Sibirya'dan Çin'e kadar uzanan geniş bir imparatorluk bırakmıştır. Bkz. Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 368.

⁹ Bkz. May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 165-181; Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK, Ankara 2017, s. 52-121.

¹⁰ Bu konuda Roux, İran'da Hârezmşâh Devleti'nin yeniden kurulduğunu ve Cengiz Han'ın oğullarının, onun batı seferinde aldığı yetersiz önelmelerin bedelini ödediğini aktarmaktadır. Bkz. Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kocabalı Yay., İstanbul 2001, s. 255. Celâlüddîn Hârezmşâh, Kirmân, Fârs, Irâk-ı 'Acem ve İsfehân ile Tebriz başkent olmak üzere Azerbâyçân'ı içine alan bölgede yeniden hükümdar olmuştu. Yani bu durum Hârezmşâhların Batı'da yeniden teşkilatlanması anlamına gelmektedir. Bkz. René Grousset, *Bazı İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 2017, s. 296.

¹¹ David O. Morgan, "The Mongols in Iran 1219-1256", *The Coming of the Mongols The Idea of Iran*, Vol. VII, Ed. David O. Morgan-Sarah Stewart, I.B. Tauris, London-New York 2018, s. 47-48.

¹² Moğol idarî sisteminde en önemli devlet memuriyetlerinden biri olan *baskak*, askerî, idarî ve mali işlerden sorumlu *daruganın* batıdaki karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu konudaki ileri okumalar için bkz. M. Fuad Köprülü, "Daruga", *İA*, C. 3, İstanbul 1977, s. 486-489; Abdulkadir Yuvalı, "Daruga", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 505-506; Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham-Maryland- Oxford 2003, s. 119; Timothy May, *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia*, Ed. Timothy May, Vol I, ABC-CLIO, California 2017, s. 8-10; Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Altınordu Yay., Ankara 2020, s. 338-340; a. mlf., "Moğol Dönemi Fârs Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler", *TAED*, 63, 2018, s. 494-495.

¹³ Çurmagun Noyan'ın batıya gönderilirken maiyetindeki ordusuna dair kaynaklar, 30.000 ile 120.000 arasında değişen rakamlar zikretmektedir. Bkz. Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. ve not. Mustafa Uyar, Ötüken yay., İstanbul 2016, s. 112; Cüveynî, *age*, I, s. 149-150; Reşidüddîn, *age*, I, s. 638; Benâketî, *age*, s. 383; Abû'l-Farac, *age*, II, s. 526; Mîrhând, *age*, VIII, s. 3907; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Moğul*, İntişârât-ı Negâh, Tahrân 1387 hş., s. 152; Leo De Hartog, *Cengiz Han, Dünyanın Fatihî*, çev. Serkan Uzun, Dost Yay., Ankara 2003, s. 151.

¹⁴ Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, tas. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş., s. 326; Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, II, tas. Muhammed Ferruh, Kitâbüfuruş-ı Bastan, Meşhed 1341 hş., s. 305; Mollâ Ahmed Tetevî – Asâf Hân Kazvinî, *Târîh-i Elfi*, tas. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mezd, VI, Şirket-i İntişârât-ı 'İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş., s. 3778; Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 2011, s. 44; Âştîyânî, *age*, s. 181; Judith Kolbas, *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309*, Routledge, London-New York, 2006, s. 88; Osman G. Özgüdenli, "Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu", *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İrânlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Yay., İstanbul 2020, s. 229.

¹⁵ Cengiz Han kendisinin Tanrı'nın bir cezası olarak gönderildiğini ilan etmiştir. Kendisinden sonra halefi Ögedey Han bu anlayışı değiştirerek Tanrı'nın dünyayı yönetme yetkisini Moğollara verdiği düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Bkz. Timothy May, "Merkezî Asya: Moğollar 1206-1405", *Asya'nın Büyük İmparatorlukları*, çev. Mustafa Uyar, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 39.

¹⁶ Cüzcânî, *age*, s. 105. Boyle, bu uygulamanın, İran'da Moğol istilâsının yıkıcı etkisinden sonra kademeli olarak sivil iradenin teşekkülüyle birlikte, bölgenin yeniden canlanmasını sağladığını ifade eder. Bkz. J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", *Cambridge History of Iran*, Ed. John A. Boyle, Vol. 5, Cambridge University Press, New York 1968, s. 336.

toprak parçası olan Horasan coğrafyasını idare edeceklerdi.¹⁷

1. Cin Timur Dönemi: Horasan'da Sivil İdarenin Tesisi

Moğollar, orduları sayesinde kolayca sınırlarını genişletip yeni yerler ele geçirmiş olsalar da bu bölgelerin elde tutulabilmesi için etkin bir sivil iradeye ihtiyaç duymuşlardı.¹⁸ Bu bağlamda, Ögedey Han tahta geçtikten sonra ele geçirdikleri yerleri kontrol edebilmek için Horasan'daki sivil idareyi Cin Timur üzerinden kurmaya çalışacaktı. Cin Timur'un Karahitaylara mı, yoksa Öngütlere mi mensup olduğu sorusu henüz tam olarak kesinlik kazanmamıştır.¹⁹ Ancak bu durum Horasan'daki görevi için herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Kaynaklar Cin Timur'un ilk olarak tarih sahnesine çıkışını, Cuci tarafından Cend'e elçi olarak görevlendirildiği zamana tarihlendirmektedirler. Cüveynî bu hususta herhangi bir tarihe işaret etmemektedir.²⁰ Ancak Vassâf'a göre Cin Timur 5 Temmuz 1213 tarihinde elçi olarak Cend'e gönderilmişti.²¹ Dolayısıyla bu tarihten sonra Cin Timur'un, hem Cuci'nin ve aynı zamanda Moğolların hizmetine girdiği ifade edilebilir. Sonrasında ise Cuci'nin, Hârezm'i ele geçirmesinden sonra da Cin Timur'un burada *baskak* olarak görev aldığı tespit edilmektedir.²²

Moğollar içinde yükselen Cin Timur'un Horasan'a gelişi, Ögedey Han'ın 1231 yılındaki fermanıyla olacaktır. Ögedey Han, savaşlarla harabeye çevrilen İran coğrafyasında düzeni sağlaması için Çurmagun Noyan'a görev verirken, ülke genelindeki komutan ve *baskak*ların da ona katılmasını istemişti.²³ Bu emir üzerine Hârezm'den yola çıkan Cin Timur, Şehristân'da Çurmagun Noyan'a katılacaktı. Moğollar üzerine çalışmaları ile tanınan Peter Jackson, Çurmagun ile birlikte gönderilen bu birlikleri *teme*²⁴ olarak adlandırır ve bu birliklerin ilk defa burada görev aldığına dikkat çeker.²⁵ Ancak burada önemli olan husus, Çurmagun'un bu birliklerin başında durmamasıdır. O, Celâlüddîn Hârezmşâh'ın peşinden Azerbaycan tarafına gitme kararı alınca buradaki birliklere Cin Timur başkanlık edecekti. Cin Timur'un başkanlık ettiği bu heyette, başta Ögedey Han'ın temsilcisi Külbolat'ın yanı sıra diğer Moğol şehzâdeleri de birer temsilci görevlendirmişlerdi. Örneğin Batu Nosal'ı, Çağatay Kızıl Buka'yı ve Toluy'un eşi Sorkoktani Beki Yeke'yi temsilci olarak Cin Timur'un yanında görevlendirmişti.²⁶ Cin Timur'a ayrıca Hârezm'den yanına *bitikçi*²⁷ (*kâtip*) olarak aldığı Şerefüddîn Hârezmî de eşlik etmişti.²⁸

Çurmagun Noyan'ın, Horasan'da bir başkasını değil de Cin Timur'u lider olarak tercih etmesinde, Cin Timur'un Cuci döneminde Hârezm'deki başarılı *baskaklık* görevini göz önünde bulundurduğuna dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Zira Ögedey Han'ın, Cin Timur'un liderliği konusunda kaynaklara yansıyan böyle bir emrin varlığı teyit edilememiştir. Ancak bu noktada sormamız gereken asıl soru: Niçin Moğol şehzâdeleri Horasan'a gitmesi için Çurmagun'un yanına birer temsilci vermişlerdi? Hiç şüphesiz bu sorunun cevabını göçebe devlet anlayışına dayandırılan ve ülkenin haneden üyeleri arasında bölüştürülmesi anlamında kullanılan Cengiz Han'ın *ülüş*²⁹ sisteminde aramızda gerekmektedir. Cengiz Han geliri yüksek Horasan coğrafyasını

¹⁷ Horasan'ın Cengiz Han ve çocukları dönemindeki idarî statüsünün ayrıntıları için bkz. Abdulkadir Yuvalı, "Cengiz Han ve Halefleri Devrinde Horasan'ın İdarî Statüsü (Ögedey, Göyük, Mengü)", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 2/1, 1988, s. 227-236. Ayrıca bu konuda bkz. Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2016, s. 43-80.

¹⁸ May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 135.

¹⁹ Bu konuda farklı görüşler için bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 218; Reşidüddîn, *age*, I, s. 638; Spuler, *age*, s. 47; Hartog, *age*, s. 152. Reşidüddîn, *Şu'ab-i Pençgâne* adlı eserinde Cin Timur'un Öngüt kavmine mensup olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Reşidüddîn Fazlullâh, *Şu'ab-i pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma nr. 2937, vr. 124. Bu konuda Barthold, Cin Timur'un Öngütlerin yanında yaşayan Karahitaylılardan olduğuna ihtimal vermektedir. Bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik, İstanbul 2017, s. 426/205 dn.

²⁰ Cüveynî, *age*, I, s. 68; Krş: Mîrhând, *age*, VIII, s. 3844; Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr, *Habibu's-siyer*, III, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, *Kitâb-ürüş-i Hayyâm*, Tahran 1333 hş., s. 30; M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, çev ve haz. Ekrem Kalan-Qıyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 101.

²¹ Ayeti, *age*, s. 314.

²² Cüveynî, *age*, II, s. 218; Reşidüddîn, *age*, I, s. 660. Atwood, Cin Timur'un Cuci'nin ilk *darugacısı* olduğunu aktarır. Bkz. Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc, New York 2004, s. 308.

²³ Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 305; Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 21.

²⁴ *Teme*, Moğol askerî sisteminin önemli bir birimidir. Bu birlikler daha çok devletin ele geçirdiği yeni toprakların elde tutulması için kullanılmışlardır. Bkz. Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, TTK Yay., Ankara 2020, s. 17.

²⁵ *Teme*'nin ilk defa ne zaman ortaya çıktığı tartışmalıdır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Paul D. Buell, "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of the Mongol Expansion" *Mongolian Studies*, Vol. 6, 1980, s. 41-59; Donald Ostrowski, "The 'tamma' and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire", *SOAS*, 61/2, 1998, s. 262-277; Timothy May, "Mongol Conquest Strategy in the Middle East", *The Mongols' Middle East, Continuity and Transformation in Ilkhanid Iran*, Ed. Bruno De Nicola-Charles Melville, Leiden-Boston 2016, s. 16; Jackson, *The Mongols and the Islamic World*, s. 82.

²⁶ Cüveynî, *age*, II, s. 218-219; Reşidüddîn, *age*, I, s. 660.

²⁷ Hükümdarın her türlü resmî yazışmalarından sorumlu olan bu memuriyetin Moğol idarî sistemindeki yeri için bkz. Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, s. 343-361; Özkan Dayı, "İran Moğolları'nda Bitikçilik 1231 1295", *Sobider*, 4/11, Haziran 2017, s. 193-204.

²⁸ Mîrhând, *age*, VIII, s. 3960. Cin Timur'a Horasan'a gitmesi için ferman gelince yanına *kâtip* almak istemişti. Ancak bu işi teklif ettiklerinden hiçbiri Müslüman bir devletin yıkılmasını istemedikleri ve bu işin sonucunun nasıl olacağını kestiremedikleri için bu görevi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine bu görev zorla Şerefüddîn Hârezmî'ye verilmişti. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 268. Şerefüddîn Hârezmî, Cin Timur ile birlikte Horasan'a geldikten sonra kıdemi dolayısıyla *bâşkâtip* olarak tayin edilmişti. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 269.

²⁹ Bu konuda bkz. Abdulkadir İnan, "'Orun' ve 'Ülüş' Meselesi", *THITM*, I, 1931, s. 121-133; Osman G. Özgüdenli, "'Ülüş Sisteminde

ülüş'e dâhil etmediği için bölge bütün Moğol şehzâdelerinin müşterek bir toprak parçası hâline gelmişti. Bu durum Mâzenderân için de geçerlidir.³⁰ Bu bağlamda Moğol şehzâdeleri, bölge üzerindeki hak ve çıkarlarını kontrol altında tutmak için Çurmagun'un yanına birer temsilci vermişlerdi. Dolayısıyla Cin Timur'u idarî anlamda Moğol hâkimiyetinin tam olarak tesis edilemediği Horasan coğrafyasında son derece zorlu bir görev beklemekteydi.

Cin Timur'un Horasan'da sivil bir idareyi tesis etmesi elbette kolay olmamıştı. Bölge uzun yıllar süren savaşlar sebebiyle maddî ve manevî bir çöküntü içerisinde idi. Cin Timur, yanındakilerle birlikte güzergâhı üzerindeki Yâzır, Nesâ, Kûkrûh ve Caristân'ı ele geçirmiş ve görev yeri olan Horasan'a ulaşmıştı. Onun ilk işi, Horasan'da karışıklığa sebep olanları bölgeden göndererek sükûnet ortamını tesis etmek olacaktı.³¹ Ancak Cin Timur için Horasan'daki asıl sorun Hârezmşâhlar meselesi idi. Zira bu sorun halledilmeden bölgede güçlü bir idarenin kurulması mümkün değildi. Cin Timur'un Horasan'a geldiği dönemde Hârezmşâh bakiyelerinin etkinliği hâlen devam etmekteydi. Sultân Celâlüddîn'e bağlı yaklaşık 10.000 kişi Karaca ve Yağan Sungur liderliğinde Nîşâbûr ve Tûs şehirlerinde Moğollara karşı aktif bir direniş gösteriyordu.³² Hatta Cûzcânî'ye göre, Sultân Celâlüddîn'e bağlı askerler Horasan'ın bütün şehir ve kasabalarının yönetiminden sorumlu olan *şihneleri* öldürmüşlerdi.³³ Öyle ki bu ölümler Horasan'dan göçe bile sebep olmuştu. Dolayısıyla Cin Timur'un Horasan'daki en önemli işi Hârezmşâhları kontrol altına almak olacaktı. Bu niyetle Cin Timur, Külbolat'ı Karaca üzerine Nîşâbûr'a gönderecekti.³⁴ Sultân Celâlüddîn'e bağlı birlikler Külbolat karşısında varlık gösterememiş ve yapılan savaşta Külbolat 2.000 kişiyi öldürmüştü. Karaca, Sîstân; Yağan Sungur, Kûhistân tarafına kaçarak canlarını kurtarıırken Celâlüddîn'e bağlı birlikler de dağılmıştı. Ancak buna rağmen Külbolat onların tekrardan toparlanmasına fırsat vermemek için Herât civarına kaçanların peşinden gönderdiği 4.000 askerle birçoğunu öldürmüştü.³⁵ Külbolat, Karaca'yı hezimete uğrattıktan sonra³⁶ dönüşünde Tûs'taki Bahâüddîn Cüveynî ve Nîşâbûr ileri gelenlerini Tâcüddîn Ferîzene'den teslim almış ve birlikte Horasan'a dönmüşlerdi.³⁷

Cin Timur'un desteğiyle Külbolat şimdilik Horasan'daki karışıklığı bertaraf etmiş görünmektedir. Ancak bu durumun ortaya çıkardığı kargaşa, Karakorum'da bulunan Ögedey Han'a ulaştırılmıştı. Bu haberin kim tarafından niçin ulaştırıldığı kaynaklarda zikredilmemiştir. Bu durum, belki de Cin Timur'un Hârezmşâhlarla olan mücadelesinde başarılı olamayacağı düşüncesiyle, Cin Timur'a muhalif olanların bir tertibidir. Şimdilik bu durum muğlaklığını korusa da, Ögedey Han, Horasan'dan gelen haber üzerine Afganistan bölgesindeki Moğol komutanı Tair Bahadır'ı³⁸ Horasan'a gönderecekti.³⁹ Tair Bahadır, Ögedey Han'dan bölgede yaşanan karışıklığa sebep olanların öldürülmesi emrini almıştı.⁴⁰ Ancak o henüz Horasan'a ulaşmamıştı ki, Külbolat'ın Karaca'yı

Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1038-1064)", *Türkler*, V, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s. 249-264; a. mlf., "Ülüş", *DİA*, C. 42, İstanbul 2002, s. 297-298. Ayrıca bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 105-114; a. mlf., "Çingiz Han'ın Topraklarında Bölünme", *GTTAD*, 1/2, 2019, s. 203-208.

³⁰ Abdulkadir Yuvalı, "Cengiz Han ve Evlatları Dönemindeki Merkezileştirme Faaliyetleri", *Cengiz Han ve Mirası*, Ed. Cem Korkut-Mürsel Doğrul, Ankara 2021, s. 69.

³¹ Cüveynî, *age*, II, s. 219, 269.

³² Seyf bin Muhammed bin Ya'kûb el-Herevî, *Târîh-nâme-yi Herât*, neşr. Muhammed Zubeyr es-Siddikî, Calcutta 1943, s. 91; Mu'înu'd-din Muhammed Zamçî İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, II, neşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâmî, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran 1338-1339 hş., s. 70.

³³ Cûzcânî, *age*, s. 77.

³⁴ Bölgede ortaya çıkan kargaşa nedeniyle Nîşâbûr ileri gelenleri Bahâüddîn Cüveynî ile birlikte Tûs'a gelerek burayı baskı ve şiddetle ele geçiren Tûs Kalesi'ndeki Tâcüddîn Ferîzene'ye sığınmışlardı. Bahâüddîn Cüveynî ve yanındakiler Tâcüddîn Ferîzene'ye güvenmeseler de ona sığınmak zorunda kalmışlardı. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 220. Reşidüddîn, Çurmagun'un Cin Timur ve Külbolat'ı ortadan kaldırması için Nîşâbûr ve Tûs'a gönderdiğini aktarmaktadır. Bkz. Reşidüddîn, *age*, I, s. 660. Bu konuda Herevî ise Çurmagun'un Cin Timur'u Sultân Celâlüddîn'e bağlı askerler üzerine gönderdiğini ve Cin Timur'un başarısız olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Herevî, *age*, s. 92. Yine az farklı benzer bir anlatım için bkz. İsfizârî, *age*, II, s. 70.

³⁵ Herevî, *age*, s. 93; İsfizârî, *age*, II, s. 70-71; Timothy May, "The Ilkhanate and Afghanistan", *New Approaches to Ilkhanid History*, Ed. Timothy May vd., Brill, Leiden-Boston 2021, s. 279.

³⁶ Reşidüddîn, *age*, I, s. 660; Benâketî, *age*, s. 385.

³⁷ Cüveynî, *age*, II, s. 220.

³⁸ Tair Bahadır bir Türk boyu olan Kanglılardanır. O, Cengiz Han'ın Mâverâünnehir seferine katılmış ve Buhara'ya bağlı Nur şehrinin ele geçirilmesi sırasında öncü kuvvetleri arasında yerini almıştır. Daha sonra Sübetey ile birlikte Kıpçak, Tangut ve Çin seferlerine de görev alan Tair, daha sonra Ögedey Han döneminde Horasan'daki karışıklıklar için görevlendirilmişti. Göyük döneminde de Aslar; Môngke Han döneminde Keşmir ve Hint'e yapılan seferlerde görev almıştır. Môngke'nin emriyle İran'a gönderilen İlhan Hülegü'ye ordusunu göndermiştir. Môngke Han'ın son yıllarında 1259'da Kubilay Han ile birlikte Sungular üzerine yürümüş ve daha sonra ölmüştür. Bkz. Cüveynî, *age*, I, s. 78; Reşidüddîn, *age*, I-II, s. 497, 660-661, 975; Ch'i T'ang, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970, s. 373-374. Yine bu konuda bkz. Cûzcânî, *age*, s. 113 vd., ; John Andrew Boyle, "The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to the Tabaqât-i Nâşirî of Jüzjânî" *Islamic Studies*, II/2, 1963, s. 240. Ayrıca Tair Bahadır'ın temesiyle birlikte Afganistan bölgesindeki faaliyetlerinin ayrıntıları için bkz. May, "The Ilkhanate and Afghanistan", s. 276-284.

³⁹ Reşidüddîn, *age*, I, s. 660; Herevî, *age*, s. 92; İsfizârî, *age*, II, s. 70; May, "The Ilkhanate and Afghanistan", s. 277.

⁴⁰ Cüveynî, *age*, II, s. 221; Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", s. 336. Bu konuda Herevî, Ögedey'in Tair Bahadır'dan Karaca ve Yağan Sungur'u huzuruna getirmesini istediğini, bunun üzerine harekete geçen Tair Bahadır'ın Serahs hududuna geldiğinde Karaca ve Yağan Sungur'un kaçtığı haberini aldığı ifade etmektedir. Bkz. Herevî, *age*, s. 92. Howorth, Ögedey Han'ın Tair Bahadır'ı Cin Timur'un yerine Horasan'a vali olarak atadığını öne sürmüştür. Bkz. Henry H. Howorth, *History of the Mongols*, I, Longmans-Green Publ., London 1876, s. 133. Ancak eğer Ögedey'in böyle bir ataması söz konusu olmuş olsa idi, Cin Timur'un bu karara muhalefet etmesi söz konusu olamayacağı kanaatindeyiz. Zira gelişen olaylara bakıldığında Cin Timur'un Tair Bahadır'a kuvvetli bir muhalefetinin olduğunu

yendiğini haberi gelmişti. Bunun üzerine Horasan gitmekten vazgeçmiş ve Sîstân'a çekilerek yaklaşık iki yıl boyunca Erg Kalesi'nin⁴¹ alınmasıyla meşgul olmuştu. Erg Kalesi'nin alınmasından sonra Tair Bahadır, tekrardan yönünü Horasan'a çevirmişti. Cin Timur'a gönderdiği elçiyle Ögedey Han'ın Horasan idaresini kendisine verdiğini bildirmişti.⁴² Ch'i T'ang, Tair Bahadır'ın Horasan'ı ele geçirmek istemesini, Cin Timur'un kendisine bağlı Horasan halkını idare edemediği ve halktan topladığı rüşvet sebebiyle isyanların çoğalmasına bağlamaktadır. Bu yüzden Ögedey Han, Horasan'ı idare etme görevini Tair Bahadır'a vermişti.⁴³ Fakat Ch'i T'ang'ın bu iddiasını başka hiçbir kaynak desteklememektedir. Ayrıca Ögedey Han'ın Horasan'ı Tair Bahadır'a verdiğine dair kaynaklarda açık bir delil de yoktur. Fermanın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Tair Bahadır'dan bölgeye sadece askerî bir sefer düzenleyerek isyancıları öldürmesi istenmişti.

Cin Timur, Tair Bahadır'ın gönderdiği elçiyi, Ögedey Han'dan gelecek olan fermana göre hareket edeceğini söyleyerek geri göndermişti. Cin Timur'un burada Tair Bahadır'a boyun eğmediği ve bu konuyu merkeze taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tam bu sırada Çurmagun Noyan'da bir elçi vasıtasıyla Cin Timur'u Horasan işlerinden el çektirmek istemişti.⁴⁴ Ancak bunun gerekçesine dair de kaynaklar suskundur. Kanaatimizce bu durum askerî ve sivil iradenin güç paylaşım konusunda birbirlerinin yetki alanlarına müdahalesinden ileri gelmektedir. Cin Timur bu ikili muhalefete karşı önlem alabilmek için Külbolat'ı kendisine itaat etmiş olan Horasan ve Mâzenderân melikleriyle birlikte 1232/1233 yılında Horasan'dan Karakorum'a göndermişti. Ögedey Han, batıdan gelen bu ilk meliklerin şerefine törenler düzenleyip ziyafetler vermişti. Bu ziyafetler esnasında Ögedey Han, Çurmagun Noyan'ın uzun yıllardan beri batıda birçok ülke fethetmesine rağmen hiç kimseyi huzuruna gönderemediği yönündeki rahatsızlığını dile getirmiş; Cin Timur'un bu davranışını takdir ederek onu asaleten Horasan ve Mâzenderân bölgelerinin valiliğine atamıştı. Bölgede Çurmagun'un ve diğer emirlerin Cin Timur'a müdahale etmemesini emretmiş ve bölgedeki temsilcisi Külbolat'ı yönetime ortak etmişti.⁴⁵ Ayrıca Melik Bahâüddîn Nîşâbü'r'a bağlı İsfêrây'n, Cüveyn, Câcerm gibi şehirlerin yanı sıra bu şehirlere bağlı Cürbed ve Argyân'ın yönetimiyle Horasan melikliğini almıştı. Cin Timur, Horasan'daki güç mücadelesini, Külbolat'ın Ögedey Han karşısındaki savunusuyla kazandığı görülmektedir. Ayrıca Ögedey Han'ın vermiş olduğu bu karar, bölgede sivil iradenin önünün açılması anlamına gelmektedir. Öte yandan Çurmagun'a idarî işlerde kısıtlama getirilmesi, sivil idare üzerindeki askerî müdahaleyi engellemiş olacaktı. Bir diğer önemli husus ise Cin Timur'un Ögedey Han'a bağlılık heyeti göndermesi, uzun yıllardan beri savaşlardan yorgun düşen Horasan halkını da yeni bir kargaşadan kurtarmıştı.

Cin Timur, merkezden aldığı güçle bir takım idarî düzenlemeler yapacaktı. Bu bağlamda vezirlik görevini Altın Orda hükümdarı Batu'nun temsilcisi Şerefüddîn Hârezmî'ye verirken Sâhib-i Dîvânlık makamını da Atâmelik Cüveynî'nin babası Bahâüddîn Cüveynî'ye bırakmıştı. Bu idarî düzenlemelerden bir süre sonra Cin Timur, Körgüz'ü Bahâüddîn Cüveynî ile Ögedey Han'ın huzuruna gönderme kararı almıştı.⁴⁶ Kolbas, Körgüz ve Cüveynî'nin 1234/1235 yılında yapılan kurultaya katılmak için gittiklerini aktarmaktadır.⁴⁷ Ancak Cüveynî, ikinci kurultayın ne zaman yapıldığına dair herhangi bir tarih zikretmemektedir.⁴⁸ Ayrıca eğer bu bir kurultay ise Cin Timur'un kendi yerine temsilci göndermesi ihtimal dahilinde görünmemektedir. Hangi sebeple merkeze gittikleri açık olmasa da Külbolat, Uygur asıllı olduğu için Körgüz'ün Ögedey'in huzuruna gönderilmesine taraftar değildi. Külbolat, onun bu işe uygun olmadığını ve sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini öne sürse de Cin Timur bunu dikkate almamıştı.⁴⁹ Külbolat'ın muhalefetine rağmen Körgüz, Ögedey'in huzuruna varmıştı. Onun Horasan halkının huzur ve emniyet içerisinde yaşadığına dair söylediği sözler, Ögedey'i mutlu etmişti. Hem bu söylemleriyle hem de kendi ulusundan olan Çinkay'ın⁵⁰ etkisiyle

tespit edebilmekteyiz.

⁴¹ Bu kale Sîstân'da Şârîstân bölgesinin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bkz. Cûzcânî, *age*, s. 113.

⁴² Cüveynî, *age*, II, s. 221.

⁴³ T'ang, *age*, s. 374.

⁴⁴ Cüveynî, *age*, II, s. 221; Reşîdüddîn, *age*, I, s. 660-661; *Târih-i Sîstân*'da, Moğolların 26 Haziran 1234'te şehri istilâ ettikten sonra Erg Kalesi'ni ele geçirdikleri yazılıdır. Ancak burada Tair Bahadır'dan bahsedilmemiştir. *Târih-i Sîstân*, tas. Muhammed Takî Bahâr, İntişârât-ı Mu'in, Tahran, 1381 hş., s. 366.

⁴⁵ Cüveynî, *age*, II, s. 222-223; Reşîdüddîn, *age*, I, s. 661-662; Benâketî, *age*, s. 385-386. Jackson, Cin Timur'un kendisine itaat eden Horasan ve Mâzenderân meliklerini Ögedey'e göndermesi sayesinde valilik görevini aldığını öne sürmektedir. Bkz. Jackson, *The Mongols and the Islamic World*, s. 82. Kolbas, Cin Timur'un Horasan'a asaleten atanmasıyla birlikte onun Cuci'ye olan bağlılığının da sona erdiğini ifade eder. Bundan sonra Cin Timur'un Ögedey Han'a bağlı, Moğol Devleti'nin sivil bir valisi olduğunu vurgular. Bkz. Kolbas, *age*, s. 91. Cin Timur'un asaleten Horasan valisi olarak atanmasından sonra Tair Bahadır'ın yetkisi Afganistan bölgesiyle sınırlandırılmıştı. Bkz. May, "The Ilkhanate and Afghanistan", s. 280.

⁴⁶ Cüveynî, *age*, II, s. 223.

⁴⁷ Kolbas, *age*, s. 96.

⁴⁸ Bkz. Cüveynî, *age*, I, s. 154-158.

⁴⁹ Reşîdüddîn, *age*, I, s. 662. Spuler, Cin Timur'un bölgede çıkan karışıklıklardan dolayı bir süre görevinden azledildiğini öne sürmektedir. Bu durumun da Cin Timur'un Külbolat ile kavgasından sonra yaşandığını aktarmaktadır. Bkz. Spuler, *age*, s. 47. Spuler'in iddiasından hareketle Cin Timur'un Horasan valiliği boyunca Külbolat ile sadece Körgüz'ün Ögedey Han'a gönderilmesi konusunda ayrı düşüklükleri bilinmektedir. Onun dışında ikili arasında kaynaklara yansıyan bir çekişme söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla Spuler'in zikrettiği görevden alma hadisesi bu çekişmeden sonra yaşanmıştır. Ancak bu görevden alma hadisesi dönemin kaynaklarında zikredilmemiştir.

⁵⁰ Cengiz Han döneminden itibaren Moğol Devleti içerisinde önemli görevler üstlenen bu emir, Reşîdüddîn'in kaydına göre Uygur asıllıdır. Bkz. Reşîdüddîn, *age*, I, s. 774. Reşîdüddîn'i destekleyen başka bir kayıt için bkz. Hei Ta Shi Lu, "Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar", *Cengiz*

Körgüz, Ögedey'in dikkatini çekmeyi başarmıştı. Çinkay'ın, Körgüz'ü öven sözler söylemesi üzerine Ögedey Han, Körgüz'e iltifat ederek Horasan'a Cin Timur'un yanına göndermişti. Ancak Cin Timur, elçilerin dönüşünü görememiş ve 1235/1236 yılında ölmüştü.⁵¹ Körgüz'ün Ögedey Han karşısında söylediklerinden yola çıkarak Cin Timur'un, Horasan'daki valiliğinin ilk dönemlerinde Hârezmşâhlara bağlı Karaca ve Yağan Sonkur gibi komutanların çıkardığı karışıklığın bertaraf edilmesinden sonra özellikle onun valiliğinin son döneminde Horasan'da barış ve huzur ortamının tesis edildiği söylenebilir. Ayrıca Körgüz'ün, Çinkay'ın desteğiyle Ögedey Han nazarında itibarını artırması onun ileride Horasan valisi olarak seçilmesine etki ettiği düşünülebilir.

2. Uygur Türk'ü Körgüz Dönemi: Horasan'da İç Muhalefetin Bertarafı

Cengiz Han liderliğindeki Moğollar, devlet teşkilatını oluştururken birçok Türk yöneticiye Moğol Devleti içerisinde görev vermişlerdir.⁵² Dolayısıyla bu Türk yöneticilerin meydana getirdiği etkileşim, Moğol devlet yapısını da büyük oranda etkilemişti.⁵³ Moğol Devleti'nde görev alan Uygur asıllı Körgüz de bu yöneticilerdendir.⁵⁴ Körgüz, Batu'nun sarayında, kaynaklarda ismi verilmeyen emirlerden birinin hizmetine girmesiyle, Moğollarla tanışmıştı. Körgüz'ü, Moğol Devleti'nde öne çıkaran husus ise Uygur yazısındaki mahareti olmuştur. O, Cuci'nin de katıldığı bir av şöleninde Cengiz Han'dan gelen *yarlıg* düzgün bir şekilde okuduğu için dikkat çekmeyi başarmıştı. Bu sayede Cuci'nin emri ile kâtip olarak görevlendirilmişti. Körgüz'ün Cuci tarafından tevdi edilen bu görevdeki başarısı ona ileriki dönemde Moğol şehzâdelerinin eğitimiyle ilgili görevi de getirecekti.⁵⁵ Aldığı görevlerdeki başarısı sayesinde Moğol Devleti içinde hızla yükselen Körgüz daha sonra vali olacağı Horasan coğrafyasına Cin Timur ile birlikte gelmişti.⁵⁶

Cin Timur'un ölümünden sonra Ögedey Han'ın fermanıya Horasan'da bir süreliğine Nosal Noyan'ın idareyi ele aldığı görülmektedir.⁵⁷ Bu durum doğal olarak bölgede idari anlamda birtakım değişiklikleri meydana getirmişti. Nosal idareyi daha rahat kontrol edebilmek için Cin Timur'un ikametgâhındaki emir ve divan kâtiplerini kendi ikametgâhına taşımış ve divan işlerini buradan yürütmeye başlamıştı. Öte yandan Moğol şehzâdelerinin temsilcileri de Cin Timur'dan sonraki yeni düzende Horasan'daki görevlerini sürdürme çabası içinde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Cin Timur ile Horasan'a gelen Şerefüddin Hârezmî, Batu Han'ın

İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları, ter. Ankhbayar Danuu, haz. Mustafa Uyar, İstanbul 2012, s. 100. Ancak onun Kere'it asıllı olduğunu öne sürenler de vardır. Bkz. T'ang, *age*, s. 180; Igor De Rachewiltz, "Turk in China under the Mongols: A Preliminary Investigation of Turco-Mongol Relations in the 13th and 14th Centuries", *China among Equals, The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th - 14th Centuries*, Ed. Morris Rassabi, University of California Press, London 1983, s. 284; Hartog, *age*, s. 128, 149, 177; Roux, *age*, s. 218, 254; Grouset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 292, 304, 306-307; Buell de Çinkay'ın Uygur ya da Öngüt olduğunu ve siyasi hayatının Cengiz Han döneminde başladığını aktarmaktadır. Bkz. Buell, *age*, s. 138. Togan, Moğol bürokrasisinde uzun yıllar görev alan Çinkay'ın, Cengiz Han'ın silahtar ve Ögedey Han'ın müşavirlik görevlerini yürüttüğünü ifade etmektedir. Bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Yay., İstanbul 1981, s. 466/189 dn. Yine Çinkay'ın Moğol Devleti'ndeki faaliyetlerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2016, s. 44-49. Ayrıca Altay Tayfun Özcan'ın, Latince kaynaklar üzerinden Moğol tarihini inceleyen çalışmasında yer verdiği Çinkay için bkz. Altay Tayfun Özcan, "Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2013, s. 158-159.

⁵¹ Cüveynî, *age*, II, s. 224, 228; Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 308. Reşidüddin, Cin Timur'un ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir tarih zikretmemektedir. Bkz. Reşidüddin, *age*, I, s. 662.

⁵² Türklerin Moğol bürokrasisinde görevlendirilmesine dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. Bahaeddin Ögel, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul 2002; Yine bu konuda bkz. Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, Ötügen Yay., İstanbul 2020, s. 35-38.

⁵³ Türklerin Moğol devletlerindeki görevlerinin, ilerleyen süreçte Moğol devlet teşkilatını nasıl etkilediğine dair tespitler için şu çalışmaya bkz. Altay Tayfun Özcan, "Türk Devlet Teşkilatının Moğol Hanlığı ve Şube Devletleri Üzerindeki Tesirlerine Dair bazı Tespitler", *Birinci Ermenek Tarih-Toplum-Devlet Çalıştayı (20-22 Eylül 2019 Ermenek/Karaman)*, Keskin Color Matbaası, İstanbul 2019, s. 139-153.

⁵⁴ Onun Uygur kavmine mensup olduğuna dair bilgi için bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 225; Reşidüddin, *Şu'ab-i Pençgâne*, vr. 124; *Muizzu'l Ensab*, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Persian 67, vr. 40; Fasîh-i Hâfî, Körgüz'den Noyan olarak bahsetmektedir. Ancak dönemin diğer çağdaş kaynakları Körgüz'ün Noyan olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz. Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 312. Atwood, Körgüz'ün Altın Orda Devleti'ndeki ilk görevinin çobanlık olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Atwood, *age*, s. 320. Yine Kolbas'ı destekleyen başka bir kayıt için bkz. Kolbas, *age*, s. 99.

⁵⁵ Körgüz'ün Moğol şehzâdelerinin eğitiminden sorumlu olması Uygur Türklerinin bu işte mahir olmasıyla ilgili bir durumdur. Saunders'ın de Uygurları Türk-Moğol dünyasının nitelikli eğitimcileri olarak tarif etmektedir. Bkz. J. J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, Barnes & Noble, New York 1971, s. 34.

⁵⁶ Cüveynî, *age*, II, s. 225-226; T'ang, *age*, s. 383-384; Barthold, *age*, s. 491-492.

⁵⁷ Nosâl'ın Moğol Devleti'ndeki faaliyetlerine dair kaynaklardaki bilgiler son derece kısıtlıdır. Cüveynî, bu ismi Nosâl (نوسال) olarak kaydetmiştir. Devamında onun Cin Timur'dan sonra Horasan'daki valiliğini kısaca anlatmıştır. Öte yandan onun Noyan olduğunu açıkça yazmasa da Horasan valiliğinden sonra ordu emiri olarak görev aldığı ifade etmesinden Nosâl'ın, Noyan olduğu yargısına varmamız mümkündür. Cüveynî, *age*, II, s. 224-225. Yine ordu emirliği görevine dair bkz. Reşidüddin, *age*, I, s. 680. *Câmi'u't-Tevârih*'in Behmen Kerimî nüshasında bu isim iki farklı şekilde yazılmıştır. Birincisinde Bisil Noyan (بیسیل نويان) olarak yazılmıştır. Burada onun Kere'it kabilesine mensup olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, tas. Behmen Kerimî, İntişârât-ı İkkâl, Tahran 1374 hş., s. 89, 101. İkincisinde bu isim Nosal'a (نوسال) dönüşmüş ve burada onun Batu'nun temsilcisi olarak Cin Timur ile birlikte Horasan'a geldiği kaydedilmiştir. Reşidüddin, *age*, s. 470, 484. Reşidüddin'in Muhammed Rüşen ve Mustafa Müsevî nüshasında ise bu isim üç farklı şekilde yazılmıştır. İlkinde Nisal Noyan (نيسال نويان) olarak geçmektedir. Burada onun Kere'it olduğu ifade edilmiştir. İkincisin de Batu'nun temsilcisi Nosal (نوسال) olarak Cin Timur ile Horasan'a gönderildiği ifade edilmiştir. Sonuncusunda Noysal (نويسال) olarak yazılmış ve onun Cin Timur'dan sonra Horasan'a vali olduğu anlatılmıştır. Reşidüddin, *age*, I, s. 133, 660, 679. Görüldüğü gibi onun ilk geçtiği yer dışında Noyan olduğuna dair herhangi bir bilgi aktarılmamıştır. Buradaki Noyan unvanından onun Moğollar arasında yüksek bir mevkie sahip olduğunu söylenebilir. Çünkü Noyan unvanı, Moğolca da bir prensin veya yüksek rütbeli asilzadenin oğluna verilen unvan olarak geçmektedir. Bkz. Tuncer Gülensoy- Peki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 347. Dolayısıyla Nosâl'ın Cengiz Han ile bir kan bağıının olduğunu söylememiz mümkündür.

yanına giderek⁵⁸ Cin Timur dönemindeki görevini sürdürmesi için *yarlıg* almayı başarmıştı.⁵⁹ Cin Timur'un emrinde İran coğrafyasına gelen ve *haciplik* makamına kadar yükselmiş olan Körgüz'ün⁶⁰ bu sırada ne yaptığına dair kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur.⁶¹ Kaynakların Körgüz ile ilgili verdiği bilgiler farklı olsa da, burada önemli olan husus Körgüz'ün bu süreçte Moğol Devleti içerisinde görev almış olmasıdır.

Nosal Horasan'da idareyi ele aldığı ilk karşılaştığı problem, Nişâbûr'a bağlı Beyhak'ın kim tarafından yönetileceği hususu idi. Bu problem, Melik Bahâüddîn ve Mahmûd Şâh Sebzevâr'ı karşı karşıya getirmişti. Melik Bahâüddîn, Ögedey Han'ın huzuruna çıkarak bu görevi almak istese de Ögedey Han, Mahmûd Şâh Sebzevâr'ın orada olmamasından dolayı bu konudaki kararını ikisinin de kendi huzuruna gelişlerine kadar ertelemişti. Ancak Ögedey Han, Melik Bahâüddîn'e verdiği *yarlıg*la hem Körgüz'ün hem de Horasan coğrafyasının kaderini belirlemişti. Melik Bahâüddîn'in Karakorum'dan getirdiği *yarlıg*da Körgüz'ün Karakorum'a çağrıldığı yazılıydı. Burada niçin Ögedey'in Körgüz'ü merkeze çağırdığı sorusu akla gelebilir. Kuvvetle muhtemel Körgüz'ün Cin Timur döneminde de aynı görev için merkeze gitmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Körgüz'ün merkeze çağrılması Nosal ve Külbolat'ın hoşuna gitmemişti. Onlar, Körgüz'ün başkente gitmesi hâlinde Horasan'da vergi toplamadaki usulsüzlüklerinin ifşa olacağını biliyorlardı. Bunun için Körgüz'ün Ögedey'in huzuruna gitmesine engel olmak isteseler de başarılı olamamışlardı.⁶² Bu noktada Külbolat tıpkı Cin Timur döneminde olduğu gibi yine Körgüz'e karşı aynı tutumunu devam ettirmişti. Körgüz'ün tıpkı Cin Timur döneminde olduğu gibi Uygur asıllı olması gerekçe gösterilerek Ögedey'in huzuruna gönderilmemesini istemiştir. Ancak Külbolat'ın burada da sözü geçerli olmamış ve Körgüz, Nosal tarafından Karakorum'a gönderilmişti.⁶³

Körgüz, Melik Bahâüddîn, Mahmûd Şâh Sebzevâr ve bazı Horasan ileri gelenleriyle birlikte başkente Ögedey'in huzuruna varmıştı. Körgüz, Horasan'da olup bitenleri anlattıktan sonra Ögedey, Nosal'ın bölgede başarısız olduğunu kabul etmiş olacak ki Horasan'ı geçici olarak tam yetkiyle Körgüz'e bırakmıştı. Körgüz'ün bu görevi almasında soydaşı Çinkay'ın onun hakkında söylediklerinin büyük etkisi olmuştu. Bu geçici görev Körgüz'ün Horasan'daki kaderini belirleyecekti. Körgüz'ün bu görevi almasında Çinkay'ın büyük desteği olsa da kendisine karşı merkezde muhtemelen Nosal ve Külbolat destekli bir muhalefeti de gün yüzüne çıkarmıştı. Danişmend Hâcib'in başını çektiği bu grup Horasan valiliği için Cin Timur'un oğlu Edgü Timur'u desteklemişlerdi.

Körgüz'ün aldığı bu geçici ferman aynı zamanda Nosal'ın Horasan'daki valilik görevinin bittiği anlamına gelmektedir. Bu fermanla birlikte Nosal, ordu emri görevine getirilmişti. Körgüz, Ögedey Han'dan fermanı alınca hiç vakit kaybetmeden Horasan ve Mâzenderân'a yönelmişti. Horasan'da kendisine yetki veren fermanı herkese duyurduktan sonra Nosal'ın ikametgâhındaki memurları kendi ikametine taşıyarak idarî işlerle ilgilenmeye başlamıştı. Fakat Körgüz'ün, idareyi ele almasından rahatsız olan Nosal ve Külbolat, zaman zaman Körgüz'e müdahale etmişlerdi. Ancak Körgüz, Ögedey'in fermanıyla onları idarî işlerden uzak tutmayı başarmıştı.⁶⁴ Bu sayede Körgüz kısa süre içerisinde Horasan ve Mâzenderân'da idarî düzeni ele almıştı. Bölgede imar ve malî işler içinde düzenleme yapan Körgüz, özellikle yönetimi altındaki yerlerde adaleti ön plana çıkararak bölge halkının huzur içinde yaşaması için çalışmıştı.⁶⁵

Körgüz, Horasan'da adil bir yönetim kurmayı başarsa da bölgede kendine karşı olan muhalif sesleri susturamamıştı. Özellikle Cin Timur destekçilerinden Şerefüddîn Hârezmî, Körgüz'e karşı Edgü Timur'u desteklemişti. Hârezmî, Edgü Timur'un Körgüz'ün yerine asaleten Horasan valisi olması için çalışmalarını sürdürmekteydi. Çünkü Şerefüddîn Hârezmî, Körgüz'ün iş başına gelmesiyle birlikte eskisi gibi rahat hareket edemeyeceğini biliyordu. Yaptığı her işte Körgüz'ün baskısını hisseden Şerefüddîn Hârezmî, eski gücünü elde edebilmek için daha rahat yönetebileceğini düşündüğü, Edgü Timur'u desteklemişti. Dolayısıyla Şerefüddîn Hârezmî'nin buradaki tutumu tamamen kendi ikbali doğrultusundadır. Ayrıca Körgüz'ün Şerefüddîn Hârezmî'ye karşı olan tutumu, onun Horasan'da keyfi uygulamalara son veren bir idareci olduğu izlenimi vermektedir.

Körgüz'ün asaleten Horasan valiliğine atanmasını engellemek isteyen muhalif grup, Edgü Timur ile Tonkuz'u, Körgüz'e tuzak kurmak için kullanmış ve mevzuyu Ögedey Han'a taşımışlardı. Muhalif grup, Körgüz'ün saraydaki destekçisi Çinkay'ın sarayda olmadığı bir anda Ögedey Han ile görüşmüş ve Körgüz'ün bölgede yaptıklarının soruşturulması için Emîr Argun Aka, Körbuka ve Şemsüddîn Kemerker'in soruşturmacı

⁵⁸ Cüveynî, *age*, II, 224.

⁵⁹ Cüveynî, *age*, II, 270.

⁶⁰ Bu hususu Cüveynî'nin dışında hiçbir müellif zikretmez. Bkz. Cüveynî, *age*, II, 219.

⁶¹ Cüveynî, onunla ilgili iki farklı bilgi aktarmaktadır. İlkinde, Körgüz'ün bu sırada değişik yerlerde görev yaptığını, ikincisinde onun, Melik Bahâüddîn'in Ögedey Han'dan fermanı getirmesine kadar Nosal'ın hizmetinde çalıştığını ifade etmektedir. Bkz. Cüveynî, *age*, II, 224, 228. Reşidüddîn ise onun bilgi vermesi için merkeze çağrıldığını kaydetmektedir. Reşidüddîn burada muhtemelen Melik Bahâüddîn'in Ögedey Han'dan getirdiği *yarlıg* sonrasında işaret etmektedir. Bkz. Reşidüddîn, *age*, I, s. 679.

⁶² Cüveynî, *age*, II, s. 224-229.

⁶³ Reşidüddîn, *age*, I, s. 133.

⁶⁴ Cüveynî, *age*, II, s. 224-225, 229.

⁶⁵ Reşidüddîn, *age*, I, s. 680.

olarak görevlendirilmesini sağlamışlardı. Ögedey'in huzuruna çıkan Edgü Timur ve Tonkuz'un Körgüz hakkında ne söylediğine dair kaynaklar suskundur. Ancak burada önemli olan Körgüz'ün soruşturulması izninin alınmasıdır. Muhalif grubun bu girişimine karşı Körgüz harekete geçmişti. Kendisine karşı oluşturulan cepheyi yıkmak için Karakorum'a gitmeye karar vermişti. Fenâket'e ulaştığı sırada Ögedey'in huzurundan dönen muhalif grup ve kendisini soruşturmak için gelenlerle karşılaşmıştı. Bu grubu aşamayan Körgüz, Fenâket'ten geri dönmek zorunda kalmıştı. Ancak durumu bildirmesi için elçisine kanlı gömleğini vererek onu Ögedey'in huzuruna göndermişti. Yaşanan bu hadise hiç şüphesiz Horasan'ı karıştırmıştı. Muhalif grup, Körgüz'ün ikametinde hizmet eden memurları zorla Edgü Timur'un ikametgâhında sorguya çekmişti. Bu sorgulama sırasında ikili oynayan Şerefüddin Hârezmî, Körgüz'ün lehine şahitlik yaparak Ögedey Han tarafından gönderilen soruşturma heyetini aldatmaya çalışmıştı. Bu sırada Edgü Timur'un adamlarından birinin yazdığı kâğıdı okuyan Körgüz, yaşananların Şerefüddin Hârezmî'nin bir oyunu olduğunu anlamıştı. Ancak bu duruma Ögedey Han'a gönderdiği elçinin dönüşüne kadar ses çıkarmamıştı. Bu belirsizlik dönemi kırk beş gün sürmüş ve elçi kırk beş gün sonra Ögedey'in fermanıyla merkezden dönmüştü. Ancak büyük ihtimalle Horasan'da yaşanan karmaşa nedeniyle canından endişe etmiş olacak ki Esterâbâd yakınlarındaki Sultân Divîn'e geçmişti. Elçinin Sultân Divîn'den Horasan'a gönderdiği ferman bir anda her şeyi değiştirmişti. Bu fermanla birlikte taraflar ifade vermek için başkente çağrılmakta idi. Ögedey'in fermanı üzerine Körgüz merkeze gitmek için harekete geçmiş; fakat Külbolat ve Edgü Timur aynı tutumu göstermemişlerdi. Onlar yanlarındakilerle birlikte Buhara'ya kaçmışlardı. Ancak Külbolat burada kaderinden kaçamamış ve öldürülmüştü.⁶⁶

Körgüz'ün kanlı gömlek üzerinden uyguladığı siyasetin Ögedey Han nazarında istediği etkiyi oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda Reşidüddin, Ögedey'in elçinin Horasan'dan getirdiği kanlı gömlek karşısında son derece sinirlendiğini ve bunun üzerine bütün emîr ve meliklerin kayıtsız şartsız Karakorum'a gelmelerini istediğini ifade etmektedir.⁶⁷ Ayrıca İngiliz Henry H. Howorth'un da ifade ettiği gibi dramatik bir şekilde kullanılan kanlı gömlek Körgüz'ün istediğini elde etmesini sağlamıştı.⁶⁸

Külbolat'ın ölümüyle birlikte yalnız kalan Edgü Timur, Ögedey Han'dan kaçamayacağını anlayınca başkent Karakorum'a gitmişti. Öte yandan Körgüz bu sırada başkente varmış ve Ögedey'in Horasan'da yaşanan kargaşadan dolayı vereceği kararı beklemeye başlamıştı. Ögedey Han, önce Edgü Timur'un çadırını ziyaret etmiş, ancak burada umduğunu bulamamıştı. Hatta ziyafet sonrası Edgü Timur'un çadırını parçalatarak çadır dikicilerine dağıtmıştı. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Körgüz, hazırlıklarını tamamlayarak Ögedey'i çadırına davet etmiş ve Horasan'dan getirdiği değerli hediyelerle Ögedey'in gönlünü kazanmayı başarmıştı. Ögedey, Körgüz'ün çadırında gördüğü izzet ve ikramdan sonra Edgü Timur'a dönerek babası ve kendisinin böyle güzel hediyeler getirmediğinden yakınmıştı.⁶⁹ Yaşanan bu durum bize Cin Timur'un, Tair Bahadır ve Çurmagun'un baskısından kurtulmak için Ögedey'in yanına gitmesine sebep olan hadiseyi hatırlatmaktadır. Orada da tıpkı buna benzer bir durum yaşanmış ve Ögedey, Cin Timur'un Horasan melikleriyle itaate geldiği zaman onu yüceltirken, Çurmagun'u Ögedey'in gözünden düşürmüştür. Aynı durumu, Cin Timur'un oğlu Edgü Timur yaşamıştı.

Ögedey Han, her ne kadar Körgüz'ün hediyeleriyle mutlu olsa da henüz Edgü Timur aleyhinde bir karar vermemişti. Bu iş için Çinkay'ın da içinde olduğu bir yargı sürecini başlatmıştı. Ancak bu komisyon uzunca bir süre ikili arasındaki durumu çözemeyince, Ögedey Han, bizzat kendisi yargıda bulunarak, Horasan'da yaşanan olaylarda Edgü Timur ve adamlarının suçlu olduğuna hükmetmişti.⁷⁰ Ögedey Han, Edgü Timur ve adamlarıyla ilgili kararının yanı sıra Horasan'daki tüm karışıklığın sebebi olarak gördüğü Şerefüddin Hârezmî'yi tekrar aynı sorunların yaşanmaması adına Karakorum'da kalmasını istemişti. Körgüz'ün kendisini öldüreceğinden korkan Şerefüddin Hârezmî, Ögedey'in bu kararından son derece mutlu olmuştu. Ancak Çinkay ile Körgüz, Horasan ve Mâzenderân'daki vergi işlerinin Şerefüddin Hârezmî olmadan yürümeyeceğini söyleyerek onun Horasan'a dönmesi için Ögedey'den izin almışlardı.⁷¹ Bu sırada Horasan melikleri de Körgüz'ün davayı kazanmasını fırsat bilerek her biri Ögedey'den bir *yarlıg* almak istemişlerdi. Fakat Körgüz, bu durumun Horasan'da idarî anlamda kargaşaya sebep olacağını ve *yarlıg* almaları hâlinde Horasan meliklerine söz geçiremeyeceğini Ögedey'e

⁶⁶ Cüveynî, *age*, II, s. 230-232; 270-271.

⁶⁷ Reşidüddin, *age*, I, s. 680.

⁶⁸ Howorth, *age*, I, s. 134.

⁶⁹ Cüveynî, *age*, II, s. 233.

⁷⁰ Ögedey Han, Edgü Timur ile Körgüz'ün bir süre aynı çadırda yaşamalarını istemiş ve bu sayede aralarındaki sorunların çözüleceğini düşünmüştür. Ancak bu uygulama da müspet bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine Ögedey Han, Edgü Timur'un suçlu olduğuna hükmettikten sonra Batu'ya bağlı olduğu için cezasının onun vermesini söylemiştir. Ancak Edgü Timur burada zekice bir hamleyle canını kurtarmıştır. Batu'ya teslim edilmesi hâlinde öldürüleceğini bildiği için Ögedey'in Batu'dan büyük olduğu söyleyerek cezasının kendisini vermesini istemiştir. Bu tutum karşısında Ögedey Han, Cengiz yasalarına göre cezasının ölüm olduğunu, ancak geride bekleyen ailesinden dolayı canını bağışlamıştır. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 234-236.

⁷¹ Şerefüddin Hârezmî'nin başkentte kalmaması hususunda kaynağın isimlerini vermediği kişilerin Körgüz'e gelerek onun başkentte kalması durumunda muhalefetini sürdüreceğini söylemişlerdir. Şerefüddin Hârezmî'yi zayıf bir düşman olarak nitelendiren bu kimseler, Körgüz'e Şerefüddin Hârezmî'yi yanında götürmesini telkin etmişlerdir. Körgüz bu söylenenlerin etkisiyle; ama daha çok, bölgedeki vergi açıklarının kendisine mal edileceğini düşünerek Şerefüddin Hârezmî'yi yanına almak istemiştir. Cüveynî, *age*, II, s. 236, 271. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 271.

bildirerek onların *yarlıg* almasını engel olmuştu.⁷² Ancak Ögedey Han, Moğolların idarî anlamda ikinci büyük bölgesinin yönetimini⁷³ *yarlıg* ve *payze* ile Körgüz'e vermişti.⁷⁴ Bu bölgeyi kaynaklar Ceyhun Nehri'nin batısından başlatarak Anadolu ve Diyâr-ı Bekr sınırına kadar uzatmaktadır.⁷⁵ Yani batıda Çurmagun Noyan'ın ele geçirdiği bütün topraklar Körgüz'e verilmişti.⁷⁶ Bahsi geçen bölgenin Körgüz'ün hâkimiyet sahasına dâhil edilmesi, onun yönetim sahasının genişlemesi anlamına gelmektedir.⁷⁷ Bu kararlar Körgüz, merkeze geldiğinden çok daha güçlü bir şekilde geri dönecekti. Bu başarısını Horasan'da duyurmak için kendisi bölgeye varmadan önce Horasan'a haberciler göndermişti. Ardından Körgüz 1239 yılında Horasan'a ulaşmıştı. Kendisini karşılamaya gelen Horasan yöneticileri ve Moğol emirleriyle birlikte çeşitli eğlenceler düzenledikten sonra Ögedey Han'ın *yarlıg*ını okutmuş ve yeni yasaları halka duyurmuştu. Körgüz, birtakım düzenlemelerden sonra yönetim merkezî olarak Tûs'u seçmiş ve buradaki imâr ve iskân faaliyetlerinden sonra Şerefüddîn Hârezmî meselesiyle ilgilenmeye başlamıştı.⁷⁸ Bunda en büyük etken, Horasan'daki bazı devlet adamlarının Şerefüddîn Hârezmî'nin yakalanarak cezalandırılması için almış oldukları kararı uygulamak istemesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁹ Körgüz, her ne kadar Şerefüddîn Hârezmî'yi yakalayıp durumu Ögedey'e bildirmek için önden elçi gönderip arkasından kendi gitse de bu sırada merkezde yaşananlar Körgüz'ün de sonunu getirecekti.⁸⁰

Elçilerinin ardından Karakorum'a gittiği sırada Körgüz, Ögedey'in ölüm haberini almıştı. Buna rağmen yoluna devam eden Körgüz, Mâverâünnehir köprüsü üzerinde karşılaştığı Çağatay Emîri Kecâver⁸¹ ile kavga etmişti.⁸² Körgüz, yaşanan bu kavgadan sonra başkente gitmesinin kendi can güvenliği açısından uygun olmadığını düşünerek geri dönmüştü. Ancak Çağatay Emîri, Körgüz ile yaşadığı durumu Çağatay'ın oğullarına bildirince onlar Emîr Argun Aka ve Körbuka'yı, Körgüz'ü yakalayıp getirmeleri için görevlendirmişlerdi. Bu sırada Körgüz, Tûs'ta Moğol geleneklerine aykırı olarak inşa ettirdiği hazine binasına sığınmıştı.⁸³ Bir süre sonra Körgüz, asi olmadığını söyleyip kale kapılarını açtırarak teslim olmuştu. Ardından Ögedey'in yerine tahta refakat eden Töregene Hatun'un karargâhına götürülen Körgüz, burada mahkeme edilmişti. Bu sırada İranlı Fatıma Hatun⁸⁴ Şerefüddîn Hârezmî'ye, Emîr Argun Aka hizmetinde Horasan ve Mâzenderân bölgelerinin yöneticiliğini vaat etmiş ve mahkemede ne söylemesi gerektiği konusunda Hârezmî'yi yönlendirmişti. Buna rağmen Körgüz yargı sırasında sorulan sorulara korkmadan cevap verdiği için ağzına taş doldurularak öldürülmüştü.⁸⁵

Körgüz'ün öldürülmesi hiç şüphesiz Horasan'ı karıştırmıştı. Özellikle Tûs'ta yaşananlar halkı perişan etmişti.⁸⁶ Ömrünün sonuna doğru Müslüman olan⁸⁷ Körgüz'ün öldürülmesinde merkez Karakorum'da yaşanan taht değişikliğinin de büyük etkisi vardır. Çünkü Körgüz, Ögedey'in ölümüyle merkezdeki en büyük destekçisi Çinkay'ı kaybetmişti. Çinkay'ın, Töregene'den kaçarak Göyük'e sığınması onun merkezdeki işlerden uzak

⁷² Cüveynî, *age*, II, s. 236.

⁷³ D'ohsson, *age*, s. 183.

⁷⁴ Cüveynî, *age*, II, s. 236; Reşidüddîn, *age*, I, s. 682; Fasîh-i Hâfî, muhtemelen Körgüz'ün asaleten atandığı dönemi kastederek bu olayın 1240-1241 yılında gerçekleştiğini aktarmaktadır. Bkz. Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 312.

⁷⁵ Benâketî, *age*, s. 390; D'ohsson, *age*, s. 183.

⁷⁶ Howorth, *age*, I, s. 134; Kolbas, *age*, s. 101.

⁷⁷ Seyyid Ebûlfaiz Rezevî, *Şehr, Siyâset ve İktisâd der 'Ahd-i İlhânân*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1388 hş., s. 76; Özkan Dayı-Özgür Tokan, "Moğol Dönemi İran'ında Uyur Kökenli Bir Vali: Körgöz", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2020, s. 113.

⁷⁸ Cüveynî, *age*, II, s. 238.

⁷⁹ Cüveynî, *age*, II, s. 272.

⁸⁰ Reşidüddîn, *age*, I, s. 682, 705.

⁸¹ Bu isim Reşidüddîn'in Muhammed Rüşen ve Mustafa Müsevî nüshasında ise Keçâuü (كچاور), Behmen Kerimî nüshasında Kecâver (كچاور) şeklinde yazılmıştır. Bkz. Reşidüddîn, *age*, I, s. 134, 682; Reşidüddîn, *age*, s. 486. Ayrıca bu isim Moğolcada acımasız, kaba, sinirli ve suratsız anlamlarına gelmektedir. Bkz. Reşidüddîn, *age*, III, s. 2182.

⁸² Reşidüddîn, *age*, I, s. 682. Cüveynî bu konuda herhangi bir isim zikretmez. Sadece Körgüz'ün Çağatay'ın emirlerinden biri ile kavga ettiğini aktarmaktadır. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 239.

⁸³ Cüveynî, Körgüz'ün bu tutumunu Moğol adetlerine aykırı görmesinin altında Moğollardaki *orda* anlayışı yatmasına bağlamaktadır. Moğollar ele geçirdiği topraklarda en azından ilk dönemlerde göçebe yönetim anlayışını sürdürerek yönetim merkezi olarak *ordayı* kullanmıştır. Moğol *ordalarıyla* ilgili ayrıntılar için bkz. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yay, İstanbul 2010, s. 87-92.

⁸⁴ Horasan'ın önemli ailelerinden birine mensup olan Fatıma Hatun, Moğolların Meşhed saldırısında ele geçirilmiştir. Daha sonra Moğolistan'a götürülen bu kadın, burada Töregene'nin hizmetine girmiştir. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 200; Michael Hope, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the İlkhânate of Iran*, Oxford University Press, New York 2016, s. 63. Fatıma Hatun'a dair ayrıntılar için bkz. Kurban Durmuşoğlu, "Moğol Tarihine Etkileyen Önemli Bir Kadın: Naibe Töregene'nin Musâhibesi Fatıma Hatun", *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ed. Ömer Subaşı vd., Erzurum 2022, s. 106-112.

⁸⁵ Cüveynî, *age*, II, s. 239-241; Reşidüddîn, *age*, I, s. 682; Mîrhând, *age*, VIII, s. 3962. Fasîh-i Hâfî, Töregene'nin Körgüz'ü 1247-1248 yılında azlettini ifade etmiştir. Bkz. Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 316. Barthold, Körgüz'ün yaptıklarıyla kendi sonunu hazırladığını öne sürmektedir. Özellikle muhalif gruptan, Ögedey'in affetmesine rağmen intikam almak istemesi ve Çağatay emirine hakaret etmemesini onun ölümündeki en büyük etkenler olarak sıralamaktadır. Bkz. Barthold, *age*, s. 492.

⁸⁶ Cüveynî, *age*, II, s. 240.

⁸⁷ Cüveynî, *age*, II, s. 242; Reşidüddîn, *age*, II, s. 813. Körgüz'ün Budist olduğunu, ancak sonradan Müslüman olduğunu dair bilgiler için bkz. Spuler, *age*, s. 303; Togan, *age*, s. 264. Hartog, Körgüz'ün Nesturi inancını benimsediğini ifade etmektedir. Ancak onun Müslüman olduğuna dair herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Bkz. Hartog, *age*, s. 152.

kalmasına neden olmuştu.⁸⁸ Çinkay'ın merkezde olması Körgüz'ün kaderini büyük ihtimalle değiştirmeyecekti; fakat onun mahkeme sırasında Körgüz'den yana tavır alacağı kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Cüveynî'nin verdiği bilgidir Körgüz'ün hayatta kalma ihtimalinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Töregene'nin Körgüz'ü sevmediği için mahkeme sırasında onun kurtulması için herhangi bir müdahalede bulunmadığını ifade etmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla bu kayıt Çinkay'ın merkezde olsa dahi Körgüz'ün ölümüne engel olamayacağına işaret etmektedir.

3. Horasan'da Moğol Sivil İradesinin Sonu: Argun Aka Dönemi

Moğolların Oyrat kabilesine⁹⁰ mensup olan Argun Aka'nın geçmişine dair kaynaklarda iki farklı anlatı mevcuttur. Cüveynî, onun Tayçu adında bir komutanın oğlu olduğunu ve boy mensuplarının çoğunun Cengiz Han'ın anne tarafıyla akraba olduğunu ifade etmektedir.⁹¹ Reşidüddin ise Argun Aka'nın, ailesinin fakirliğinden dolayı "sığır eti" için köle olarak Celayirlilere satıldığını aktarmaktadır.⁹² Bu iki anlatının o dönem koşulları içerisinde doğru olabileceği düşünülse de Argun Aka'nın kariyerinin yükselişi göz önüne alındığında Cüveynî'nin anlatısının daha doğru olabileceği ifade edilebilir.

Argun Aka, Moğol Devleti'nde ilk olarak 1220'lerde Ögedey Han'ın keşikine⁹³ (*hassa ordusu*) bitikçi olarak girdikten sonra⁹⁴ ve yine kuvvetle muhtemel orduda Uygur yazısını öğrenerek Ögedey Han'ın dikkatini çekmeyi başarmıştı.⁹⁵ Bu sayede Ögedey Han, onu daha da yakınına alarak çocuklarının eğitiminden sorumlu tutmuştu.⁹⁶ Argun Aka, bir sonraki görevini Horasan valisi Körgüz'ün Edgü Timur ile olan anlaşmazlığında almıştı.⁹⁷ Bu görev aynı zamanda tespit edebildiğimiz kadarıyla onun Horasan'a ilk gelişidir. Argun Aka, Körgüz'ün Edgü Timur ile olan mahkemesini kazanmasından sonra 1239 yılında Horasan'a dönen⁹⁸ Körgüz'ün yardımcısı olarak tayin edilmişti. Ancak bu görev onun için kısa sürmüştü. Eğer kaynağın verdiği bilgiye inanacak olursak bu durum Körgüz'ün Horasan işlerinde tek başına hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu durum Argun Aka'yı Karakorum'a dönmek zorunda bırakmıştı.⁹⁹ Ancak Körgüz'ün öldürülmesinden sonra Ögedey'in eşi Töregene Hatun, Horasan'da Körgüz'den boşalan koltuğu Emîr Argun Aka'ya teslim etmişti.¹⁰⁰ Şerefüddin Hârezmî'yi de onun hizmetinde *uluğ bitikçi (başkâtip)* olarak görevlendirmişti.¹⁰¹ Böylece Fatıma Hatun'un Körgüz'ün yargılanması sırasında Şerefüddin Hârezmî'ye verdiği sözü tuttuğunu görmektediriz.

Ögedey Han'dan sonra Töregene Hatun dönemi Horasan coğrafyası için yeni gelişmelere sahne olmuştu. Aslında Töregene'nin *nâibeliği* basit bir kadın fetret dönemi değil, aksine Moğol Devleti'nin iç muhalefetten korunmada ve yönetimin yeniden yapılandırıldığı aktif bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bunda en büyük etken Töregene'nin tüm meselelere doğrudan müdahalesi olmuştu.¹⁰² Töregene, yönetimi eline alır almaz¹⁰³

⁸⁸ Cüveynî, *age*, II, s. 241.

⁸⁹ Cüveynî, *age*, II, s. 274; Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-Khāns", s. 338. Hope, Töregene'nin Körgüz'ün öldürülmesinden sonra kendine yakın olanları yüksek makamlara atayarak merkezi gücü elinde tutmak istediğini ifade eder. Bkz. Hope, *age*, s. 63.

⁹⁰ Reşidüddin, *Şu'ab-i Pençgâne*, vr. 124; *Muizzu'l Ensâb*, vr. 40. Oyrat emirleri ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: İshayahu Landa, "Oirats in the Ilkhanate and the Mamluk Sultanate in the Thirteenth to the Early Fifteenth Centuries: Two Cases of Assimilation into the Muslim Environment", *Mamluk Studies Review*, Vol. XIX, 2016, s. 149-191; Fatemeh Rostami, "İlhanlıların Siyasî İlişkilerinde Oyrat Emirlerinin Rolü", çev. Aytaç Kaya, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 2018, s. 225-242.

⁹¹ Cüveynî, *age*, II, s. 242.

⁹² Reşidüddin, *age*, I, s. 103, 607.

⁹³ Cengiz Han'ın *hassa ordusu* olan Keşik için bkz. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 15-16; *The Mongols Empire a Historical Encyclopedia*, I, Ed. Timothy May, ABC-CL- LLC, California-Collorado 2017, s. 79-81. Atwood, Argun Aka'nın, Ögedey Han'ın ordusunda gece bekçisi olarak görev aldığı ifade etmektedir. Bkz. Atwood, *age*, s. 21. Yine bu terimin Moğol dönemindeki kullanımı için bkz. Charles Melville, "The *Keshig* in Iran: The Survival of the Royal Mongol Household", *Beyond the Legact og Genghis Khan*, Ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 135-164.

⁹⁴ İshayahu Landa, "Nev Light on Early Mongol Islamisation: The Case of Arghun Aqa's Family", *JRAS*, 28/1, 2017, s. 79; Denise Aigle, "Iran Under Mongol Domination: The effectiveness and failing of a dual administrative system", *Bulletin d'Etudes Orientales*, vol, 57, 2009, s. 69.

⁹⁵ Cüveynî, *age*, II, s. 242; Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, London 1987, s. 103; Togan, Argun Aka için Uygurca yazan münevver bir zat ve mükemmel bir hattat ifadesini kullanmıştır. Ayrıca onun İslamiyet'e meyilli olduğunu ve ömrünün sonuna doğru da İslamiyet'i seçtiğini iddia etmektedir. Bkz. Togan, *age*, s. 264. Argun Aka'nın Müslümanlığı ile ilgili tartışmalar için bkz. Landa, "Nev Light on Early Mongol Islamisation", s. 77-100.

⁹⁶ Reşidüddin, *age*, I, s. 103.

⁹⁷ Cüveynî, *age*, II, s. 230, 243.

⁹⁸ Cüveynî, *age*, II, s. 237.

⁹⁹ T'ang, *age*, s. 144. Cüveynî, Argun Aka'nın bu görevinin baskaklık olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 243. Yine benzer bir kayıt için bkz. Reşidüddin, *age*, I, s. 103. Ancak bu görev Reşidüddin'in Behmen Kerimî nüshasında açıkça belirtilmemiştir. Argun Aka'yı yetenekli bir adam olduğu için İran ülkesinde vali ve baskak olana kadar, kademeli olarak ön plana çıktığını aktarmaktadır. Bkz. Reşidüddin, *age*, s. 79-80. Mîrhând ve Hândmîr ise onun bitikçi olduğu ifade etmektedirler. Bkz. Mîrhând, *age*, VIII, s. 3909; Hândmîr, *age*, III, s. 50.

¹⁰⁰ Cüveynî, *age*, I, s. 199; Fasîh-i Hâfî, diğer kaynaklardan farklı olarak bu nokta da Emîr Argun'un Körgüz'ün öldürülmesinden sonra Göyük tarafından 1247-1248 yılında Horasan'a gönderildiğini aktarmaktadır. Bkz. Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 315-316.

¹⁰¹ Cüveynî, *age*, II, s. 243.

¹⁰² Çin ve Horasan valilerinin görevden alınması, eşi görülmemiş bir şekilde Fatıma Hatun'un en yüksek danışman olarak atanması,

Horasan'a özel bir ilgi göstermişti. Şîrîn Beyânî, bu ilginin altında İranlı Fatıma Hatun'un etkisini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda Töregene 1243 yılında Horasan'a gelmiş ve birtakım idarî düzenlemeler yapmıştı. Töregene yeni idarî düzenlemelerle eski nüfuzlu yöneticilerin yerine Moğollardan çok İranlılara yer vermişti.¹⁰⁴ Fatıma Hatun'un, Körgüz'ün mahkemesi sırasında kendisi gibi İranlı olan Şerefüddîn Hârezmî'yi desteklemesi bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir tutumdur.

Argun Aka, Ögedey Han döneminde *baskak* olarak atandığı Horasan coğrafyasına, Töregene döneminde daha güçlü bir şekilde vali olarak gelmişti. Kaynaklar onun vali olarak gelişini 1243/1244 olarak vermektedirler. O, Horasan valisi olarak görevlendirilmesinden sonra Azerbaycan'a hareket ederek Dihistân üzerinden Tebrîz'e ulaşmıştı. İdarî merkez olarak Tebrîz'i seçen Argun Aka, buradaki idarî işlerle ilgilendiği sırada Anadolu, Suriye ve Halep yöneticileri gönderdikleri elçiler vasıtasıyla bağlılıklarını bildirmişlerdi. Böylece önceden Körgüz'ün yönetiminde olan bu bölgeler üzerindeki tasarruflar Töregene tarafından Argun'a bırakılmış oldu. Bu sırada başkent Karakorum'dan gelen elçiler İran coğrafyasındaki bütün idarecileri yeni hanın seçimi için yapılacak olan kurultaya davet etmişti. Merkezden gelen bu çağrı üzerine Argun Aka, yanına aldığı *kâtipler* ve memurlarla Karakorum'a harekete geçmişti.¹⁰⁵ Töregene ve Fatıma Hatun'un birlikte İran özelinde yaptıkları işler merkezde birtakım huzursuzluklara neden olmuştu. Moğol şehzâdeleri hem Töregene'den hem de Fatıma Hatun'dan kurtulmak için Ögedey Han'ın yerine bir an önce yeni hanı seçmek için kurultayı toplamak istemişlerdi.¹⁰⁶ Öte yandan Ögedey'in ölümünden sonra başta Karakorum olmak üzere Moğol Devleti'ne bağlı diğer yerlerde ekonomik ve sosyal ilişkiler bozulmuştu.¹⁰⁷ Dolayısıyla bu kurultayın bir an önce yapılması hem siyasî idarenin güçlü kılınması hem de halkın bu yeni idare altında daha güvende yaşaması için elzemdi.

Argun Aka, kendisine gelen çağrı üzerine Horasan, Irâk, Lur, Azerbaycan ve Şîrvân ileri gelenleriyle Karakorum'da katıldığı kurultay sonrası¹⁰⁸ Göyük'ün yaptığı idarî düzenlemelerde yukarıda bahsi geçen yerleri kendi kontrolünde tutmayı başarmıştı.¹⁰⁹ Reşîdüddîn bu bölgelere Kirmân, Gürcistân ve Hindistân taraflarını da eklemektedir.¹¹⁰ Bu bilgidir hareketle onun idarî anlamda yetki sahasının genişlediği söylenebilir. Argun Aka, başkentte Göyük Han'ın övgüsüne mazhar olmuş ve elindeki toprakların yöneticiliğini korumayı başarmıştı. Böylece Şerefüddîn Hârezmî'nin ölümüyle¹¹¹ yerine tayin edilen yeni *bitikçi* Hâce Fahrüddîn Behiştî ile Horasan'a doğru harekete geçmişti. 1249/1250 yılında Horasan'a bağlı Merv'e ulaşan Argun Aka bir süre burada konaklamış, ardından Tûs'a ve oradan Râdekân mezrasından hareketle Mâzenderân yolundan Tebrîz'e ulaşmıştı. Geçtiği bu şehirlerde çeşitli imar faaliyetleri için emirler vermiş ve buralardaki sorunların çözümünü sağlamıştı. Ancak Tebrîz'den ayrılacağı sırada askerî idarenin sivil idareye müdahalesini tekrar gün yüzüne çıkaran bir gelişme yaşanmıştı. Çurmagun Noyan, Körgüz döneminde Ögedey Han'ın sivil idareye müdahalesini engelleyen fermanından sonra Tebrîz sanatkarlarının başına Mengü Fulad'ı tayin hamlesi, Moğol Devleti'nde tekrar askerî ve sivil idareyi karşı karşıya getirmişti. Yaşanan bu gelişme üzerine Argun Aka, ortaya çıkan yetki karmaşasını çözmek için başkente doğru harekete geçmişti. Yanındakilerle birlikte Tarâz'a vardığında Göyük Han'ın ölüm haberini almıştı. Her ne kadar yolculuğuna devam etmek istese de bu sırada Moğol generali Elçigidey, Tarâz'a gelmişti. Dolayısıyla buradan ileriye gidememiş ve Elçigidey'in hizmeti için Horasan'a dönmek zorunda kalmıştı.¹¹² Bir süre Bâdgîs'te Elçigidey ile kalan Argun Aka daha sonra Serahs'a geçerek kışı burada geçirmişti. Ancak o, Çurmagun'un yaptığı atamaya ortaya çıkan yetki karmaşasını çözmek için merkeze gitmek ve kendisine karşı oluşturulan muhalif gruba müdahale etmek zorundaydı. Aksi takdirde onun hâkimiyet bölgesindeki gücü sorgulanır hâle gelecekti. Bunun için 1249 yılının ağustos-eylül ayında merkeze doğru yola çıkmıştı. Başkente vardktan sonra Çurmagun Noyan'ın *baskak* olarak atadığı Mengü Fulad ile olan

Töregene'nin yönetiminin diğer önemli adımlarıdır. Bu durum aynı zamanda Moğol iç siyasetinde kadının önemine işaret etmektedir. Töregene'nin Moğol iç siyasetindeki rolünün ayrıntıları için bkz. Bruno De Nicola, *Women in Mongol Iran The Khâtûns, 1206-1335*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017, s. 66-72.

¹⁰³ Ögedey, kendisinden sonra taht için üçüncü oğlu Küçü'yü aday göstermiştir. Ancak Küçü, Songlarla yapılan savaşta ölünce, onun büyük oğlu Şiremün üzerinde taht için karar kılınmıştır. Fakat Töregene Hatun, kendi oğlu Göyük'ü tahta geçirmek için *nâibe* olarak yönetimi devralmıştır. Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Roux, *age*, s. 299; Grousset, *age*, s. 303-304; Özgüdenli, "Ögedey Han", s. 21; Özgüdenli, "Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu", s. 231.

¹⁰⁴ Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara 2018, s. 128-129. Töregene ve Fatıma Hatun arasındaki yakınlık, Töregene'nin oğlu Göyükle arasının açılmasına da sebep olmuştur. Cüveynî, *age*, I, s. 200.

¹⁰⁵ Cüveynî, *age*, II, s. 243-245.

¹⁰⁶ Beyânî, *age*, s. 129.

¹⁰⁷ Cüveynî, *age*, III, s. 13-14;

¹⁰⁸ Cüveynî, *age*, I, s. 205; İbnü'l-İbrî, *age*, s. 22.

¹⁰⁹ Cüveynî, *age*, I, s. 212; Mîrhând, *age*, VIII, s. 3945; Ebü'l Ferec İbnü'l-İbrî, bu yerlere Kirmân, Fârs ve Hindistân taraflarında alınan yerleri de ekler. Bkz. İbnü'l-İbrî, *age*, s. 22; Abü'l-Farac, *age*, II, s. 547.

¹¹⁰ Reşîdüddîn, *age*, II, s. 808

¹¹¹ Şerefüddîn Hârezmî'nin ölümü konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bu konuda Cüveynî, onun hastalanarak öldüğünü ifade etmektedir. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 279-280. Ancak Herevî, Şerefüddîn Hârezmî'nin Melik Şemsüddîn Muhammed Kert tarafından öldürüldüğünü iddia etmekte ve bu süreci ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 172-186. Yine Şerefüddîn Hârezmî'nin Melik Şemsüddîn Muhammed Kert tarafından öldürüldüğüne dair Herevî'yi destekler nitelikteki kayıtlar için bkz. İsfizârî, *age*, II, I, s. 411; Fasîh-i Hâfî, *age*, II, s. 316.

¹¹² Cüveynî, *age*, II, s. 246-248.

mahkemesinden galip çıkmıő ve Horasan'a geri dönmüştü.¹¹³

Argun Aka, Horasan'a döndükten kısa bir süre sonra Göyük'ün ölümünden sonra yapılacak olan hanlık kurultayına katılmak üzere başkentten gelen çağrı ile 1251 yılının ağustos-eylül aylarında yanına aldığı emir, melik ve *kâtiplerle* birlikte yola çıkmıştı.¹¹⁴ Cengiz Han'ın Buhara'ya giderken kullandığı ve daha sonra "han yolu" olarak adlandırılan yoldan¹¹⁵ uzun ve tehlikeli bir yolculuğun ardından 2 Mayıs 1252 tarihinde merkeze ulaşmış ve kurultaya katılamasa da hediyelerini yeni seçilmiş olan Möngke Han'a sunmuştu.¹¹⁶ Dolayısıyla Thomas Allsen'in de bu noktada ifade ettiği gibi Möngke, Ögedey'in İran coğrafyasında kurmuş olduğu idareyi Göyük'ten sonra başarılı bir şekilde devralmıştı.¹¹⁷ Bu durum aynı zamanda Ögedeylilerin ve Çağataylıların tasfiyesi ve dolayısıyla Toluyoğullarının devrinin başlaması anlamına gelmektedir. Kurultay sonrası Möngke Han'ın ülke sorunlarına ve bunların çözüm önerilerine dair emirlerinden bilgi aldıktan sonra halkın refahının yükseltilmesi, ülkelerin imarı ve adaletin nasıl tesis edileceğine dair emirlerinden rapor yazmalarını istemişti.¹¹⁸ Özellikle İran coğrafyasında merkezî bir yönetim anlayışıyla idarî düzenlemeler yapan Möngke Han, Ceyhun Nehri'nin batısını yani Horasan'dan Halep'e kadar olan bölgelerin yönetimini Argun Aka'ya bırakmıştı.¹¹⁹ Allsen, Argun Aka'nın hükümdar değişikliğinden yara almadan kurtulmayı başarmasını onun siyasî zekasının yanında en önemlisinin önceki yönetimlerle tam özdeşleşmemesine ve bölgede Moğol hanlarının çıkarlarını gözetken tutumuna bağlamaktadır.¹²⁰ Möngke Han, İran coğrafyasında seleflerinden farklı olarak yerli ve göçebe nüfus üzerinden kurmayı düşündüğu merkezîyetçi idarî yapının fikrini Argun Aka'nın vermiş olduğu rapordan almıştı.¹²¹ Ancak hiç şüphesiz Argun Aka'nın eskisinden daha geniş bir coğrafyaya hükmetmesi hiçte kolay olmayacaktı.

Argun Aka, merkezden geri döndükten sonra Möngke Han'ın emriyle idaresi altındaki bölgelerde birtakım düzenlemeler yaparak işleri yoluna koymaya çalışmıştı. Ancak onun Azerbaycan taraflarında olduğu sırada merkezdeki muhalif grubun Horasan'ı teftiş etmesi için gönderdiği Cemâlüddin Hâs Hâcip Horasan'ı karıştırmıştı.¹²² Bu sırada Argun Aka, Möngke Han'ın kardeşi Hülegü'yü karşılamak ve ona bağlılığını bildirmek için Horasan'ın ileri gelenlerinin çoğuyla Keş'e varmıştı.¹²³ Buradaki karşılamadan sonra Argun Aka, oğlu Giray Melik, Emir Ahmed Bitikçi ve Atâmelik Cüveynî'yi Hülegü'nün hizmetine bırakarak , Cemâlüddin Hâs Hâcip meselesini çözmek için bölgeden ayrılmıőtı. Hülegü de Argun Aka'nın hizmetine bıraktığı bu üç kişiyi Horasan, Mâzenderân ve Irâk işleri için görevlendirerek bölgedeki işleri idare etmelerini istemişti. Cemâlüddin Hâs Hâcip, Argun Aka'nın yokluğunu fırsat bilerek Hülegü'nün yanına gelmiş ve başta Argun Aka olmak üzere bazı Horasan yöneticilerini şikâyet etmişti. Horasan'da bunlar yaşanırken Argun Aka merkeze varmış ve kendisi için kurulan mahkemeden galip ayrılarak Cemâlüddin Hâs Hâcip'in Horasan'da neden olduğu karışıklığa son vermişti. Argun Aka, Ramazan 1258 yılının eylül ayında Karakorum'dan ayrılarak Horasan'a dönmüş ve İlhan Hülegü tarafından Moğolların hâkimiyetinde olan Gürcistân'daki idarî ve malî işler için görevlendirilmişti.¹²⁴

İlhan Hülegü'nün İran'a geliőyle Argun Aka'nın resmî olarak Horasan valiliğinin bittiği ifade edilebilir. Çünkü Argun Aka'nın Keş'te Hülegü'ye bağlılığını sunması bölgede yönetimin Hülegü'ye geçtiğini göstermektedir. Möngke Han'ın, sivil iradenin daha merkezî bir tutumla İran coğrafyasında kendisini hissettirmesi için bölgeye kardeőini göndermesi ile bahsi geçen coğrafya yeni bir sürece girmiştir. Ancak Argun Aka tamamen devre dıőı bırakılmış değildir. İlhan Hülegü'nün sefer için İran'dan ayrıldığı zamanlarda onun idarî işlerini yürütmüş¹²⁵, Abaka'nın veziri olarak Horasan'da hizmet etmiş¹²⁶ ve Abaka'nın Çağatay Han'ı Barak ile

¹¹³ Cüveynî, *age*, II, s. 249-250.

¹¹⁴ Reşidüddin, *age*, II, s. 843. Argun Aka 1243-1256 yılları arasında merkeze dört veya beş defa yolculuk yapmıştı. O, bu yolculuklarını bazen kendine yöneltilen suçlamaları bertaraf etmek bazen de kurultaylara katılmak için gerçekleştirmişti. Bkz. George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", *Iranian Studies*, 32/4, 1999, s. 463.

¹¹⁵ Cüveynî, *age*, I, s. 78.

¹¹⁶ Cüveynî, *age*, III, s. 74; Cüveynî, başka bir yerde Argun Aka ve yanındakilerin Nisan 1251'de Han'ın huzuruna çıktığı ifade etmektedir. Bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 252. Ancak burada bir mantık hatası vardır. Müellif muhtemelen burada tarihleri karıştırmıştır.

¹¹⁷ Allsen'in Möngke Han'ın Ögedey tarafından kurulan Çin, Türkistan ve Horasan yönetimlerini başarılı bir şekilde devraldığına dair değerlendirmesi için bkz. Allsen, *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Qan Möngke*, s. 101.

¹¹⁸ Cüveynî, *age*, II, s. 255. Allsen, Ögedey Han'ın yerel yöneticilerden rapor istemesini hem siyasî olarak istenmeyenleri ayıklamak hem de yetersiz olanları devre dıőı bırakmak için olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Allsen, *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Qan Möngke*, s. 101. Öte yandan Moğol İmparatorluğu *nâibler* döneminde idarî anlamda Ögedey'in çizgisinden sapmış ve bir istikrarsızlık dönemine girmiştir. Ayrıca merkezî otorite zayıflamıştır. Bkz. May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 226. Dolayısıyla Möngke'nin ülke sorunlarına dair rapor istemesinin altında bu durumun da etkili olduğu söylenebilir.

¹¹⁹ Cüveynî, *age*, III, s. 74; Reşidüddin, *age*, II, s. 843; İbnü'l-İbrî, *age*, s. 25. Mîrhând ve Hândmîr, sadece Horasan, Irâk ve Azerbâycân'ı zikreder, Mîrhând, *age*, VIII, s. 3957; Hândmîr, *age*, III, s. 59.

¹²⁰ Allsen'in bu konudaki değerlendirmesi için bkz. Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke 1251-1259", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46/2, 1986, s. 500-501; a. mlf., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 19.

¹²¹ Aigle, *agm*, s. 69.

¹²² Cüveynî, *age*, II, s. 258.

¹²³ Cüveynî, *age*, III, s. 99; İbnü'l-İbrî, *age*, s. 27.

¹²⁴ Cüveynî, *age*, II, s. 259-261; Mîrhând, *age*, VIII, s. 4018.

¹²⁵ Spuler, *age*, s. 63; Allsen, *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Qan Möngke*, s. 103; Landa, "Nev Light on Early Mongol

olan savaşında Abaka'nın yanında yer almıştı.¹²⁷

SONUÇ

Moğol istilâsından sonra bütün Moğollar için müşterek bir toprak parçası olan Horasan'ın bölgeye atanan sivil valiler aracılığı ile büyük Moğol hanı adına idare edildiği tespit edilmiştir. Özellikle ilk sivil vali olan Cin Timur'un Hârezmşâhlar ile olan mücadelesi kayda değerdir. Cin Timur'un, bölgede Moğol yönetimine tehdit oluşturan Hârezmşâhları tamamen bölgeden uzaklaştırmada başarı sağladığı görülmektedir. Böylece Cin Timur Horasan'da sivil bir Moğol yönetimi tesis etmeyi başarmıştır. Cin Timur dışındaki diğer iki vali Körgüz ve Argun Aka, genel anlamda Cin Timur'un kurmuş oldukları idarî düzeni devam ettirmeye çalışmışlardır. Ancak Körgüz ve Argun Aka'nın bölgedeki iç muhalefetle zaman zaman ciddi sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durum bölgede bir yetki karmaşası ortaya çıkardığı gibi bölgedeki idarecileri de karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla bir anlamda Moğol sivil valileri dönemi, Horasan için Moğol şehzâdelerinin temsilcilerinin üstünlük kurmaya çalıştığı bir dönem olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durum Möngke'nin kardeşi Hülegü'yü Ön Asya'ya göndermesine kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

AÏGLE, Denise, "Iran Under Mongol Domination: The effectiveness and failing of a dual administrative system", *Bulletin d'Etudes Orientales*, Vol. 57, 2009, s. 65-78.

ALÂEDDİN ATA MELİK B. BAHÂEDDİN B. MUHAMMED B. MUHAMMED CÜVEYNÎ, *Târih-i Cihânguşâ*, tas. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvînî, I-III, İntişârât-i Donyâyi Kitâb, Tahran 1329 hş.

ALLSEN, Thomas T., "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke 1251-1259", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46/2, 1986, s. 495-521.

ALLSEN, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

ALLSEN, Thomas T., *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, London 1987.

ÂŞTİYÂNÎ, Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogûl*, İntişârât-i Negâh, Tahran 1387 hş.

ATWOOD, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc, New York 2004.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik, İstanbul 2017.

BEYÂNÎ, Şîrîn, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara 2018.

BOYLE, J. A., "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", *Cambridge History of Iran*, Ed. John A. Boyle, Vol. 5, Cambridge University Press, New York 1968, s. 303-421.

BOYLE, John Andrew, "The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to the *Ṭabaqât-i Nâşirî* of Jüzjânî" *Islamic Studies*, II/2, 1963, s. 235-247.

BUELL, Paul D., "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of the Mongol Expansion" *Mongolian Studies*, Vol. 6, 1980, s. 41-59.

BUELL, Paul D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham-Maryland- Oxford 2003, s. 119.

D'OHSSON, Baron C., *Moğol Tarihi*, çev ve haz. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.

DANUU, Ankhbayar, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2016.

DAYI, Özkan, "İran Moğolları'nda Bitikçilik 1231 1295", *Sobider*, 4/11, 2017, s. 192-208.

DAYI, Özkan, "Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler", *TAED*, 63,

Islamisation: The Case of Arghun Aqa's Family", s. 80.

¹²⁶ Reşidüddin, *age*, II, s. 1058; Âyeti, *age*, s. 41-42. Spuler, Argun Aka'nın İlhan Abaka döneminde tüm görevlerinin elinden alındığını ifade eder. Bkz. Spuler, *age*, s. 63.

¹²⁷ Reşidüddin, *age*, II, s. 1074 vd.; Benâketî, *age*, s. 429; Mirhând, *age*, VIII, s. 4101; Hândmir, *age*, III, s. 85.

Erzurum 2018, s. 485-498.

DAYI, Özkan, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Altınordu Yay., Ankara 2020.

DAYI, Özkan-Tokan, Özgür, “Moğol Dönemi İran’ında Uygur Kökenli Bir Vali: Körgöz”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2020, s. 110-121.

DURMUŞOĞLU, Kurban, “Moğol Tarihini Etkileyen Önemli Bir Kadın: Naibe Töregene’nin Musâhibesi Fatıma Hatun”, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyum Bildiri Kitabı*, ed. Ömer Subaşı vd., Erzurum 2022, s. 106-114.

EBU’L-FEREC İBNÜ’L-İBRÎ, *Târîhu Muhtasari’ d-Düvel*, çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2011.

FASÎH AHMED B. CELÂLEDDİN MUHAMMED HÂFÎ, *Mucmel-i Fasîhî*, II, tas. Muhammed Ferruh, Kitâbufuruş-i Bastan, Meşhed 1341 hş.

GIYÂSEDDİN B. HUMÂMEDDİN EL-HÜSEYNÎ HÂNDMÎR, *Habîbu’s-siyer*, III, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfuruş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Çingiz Han’ın Topraklarında Bölünme”, *GTTAD*, 1/2, 2019, s. 203-208.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

GREGORY ABÛ’L-FARAC, *Abû’l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999.

GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur*, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yay., İstanbul 2017.

GÜLENSOY, Tuncer – KÜÇÜKER, Paki, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.

HARTOG, Leo De, *Cengiz Han, Dünyanın Fatih*, çev. Serkan Uzun, Dost Yay., Ankara 2003.

HEİ TA SHİ LU, “Kara Tatarlar’a Dair Muhtasar”, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, ter. Ankhbayar Danuu, haz. Mustafa Uyar, İstanbul 2012, s. 95-165.

HODOUS, Florence, “The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire”, *CAJ*, Vol. 56, 2012/2013, s. 87-102.

HOPE, Michael, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the İlkhânate of Iran*, Oxford University Press, New York 2016.

HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols*, Part I-III, Longmans-Green Publ., London 1876-1888.

İLİMLİ Usul, Dilber, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2016.

İNAN, Abdulkadir, “‘Orun’ ve ‘Ülüş’ Meselesi”, *THİTM*, I, 1931, s. 121-133.

JACKSON, P., “The Dissolution of the Mongol Empire”, *The History of Mongolia*, Vol. I, Ed. David Sneath-Christopher Koplonski, UK 2010, s. 315-357.

JACKSON, Peter, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, London 2017.

KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 367-369.

KAYA, Çetin, “Büyük Moğol Ulusu’nda İlk Veliâht Tayini Hususuna Dair Bir İnceleme”, *USAD*, S. 14, 2021, s. 23-34.

KHAZANOV, Anatoly M., “Muhammad and Jenghiz Khan Compared: The Religious Factor in World Empire Building”, *Comparative Studies in Society and History*, 35/3, 1993, s. 461-479.

KOLBAS, Judith, *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309*, Routledge, London-New York, 2006.

KORYKOSLU HAYTON, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince’den çev. ve not. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul 2015.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Daruga”, *İA*, C. 3, İstanbul 1977, s. 486-489.

MOĞOL SİVİL VALİLERİ DÖNEMİNDE HORASAN (1233-1256)

LANDA, Ishayahu, “Nev Light on Early Mongol Islamisation: The Case of Arghun Aqa’s Family”, *JRAS*, 28/1, 2017, s. 77-100.

LANDA, Ishayahu, “Oirats in the Ilkhanate and the Mamluk Sultanate in the Thirteenth to the Early Fifteenth Centuries: Two Cases of Assimilation into the Muslim Environment”, *Mamluk Studies Review*, Vol. XIX, 2016, s. 149-191.

LANE, George, “Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat”, *Iranian Studies*, 32/4, 1999, s. 459-482.

MAY, Timothy, “Merkezî Asya: Moğollar 1206-1405”, *Asya’nın Büyük İmparatorlukları*, çev. Mustafa Uyar, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 33-61.

MAY, Timothy, “Mongol Conquest Strategy in the Middle East”, *The Mongols’ Middle East, Continuity and Transformation in Ilkhanid Iran*, Ed. Bruno De Nicola-Charles Melville, Leiden-Boston 2016, s. 13-37.

MAY, Timothy, “The Ilkhanate and Afghanistan”, *New Approaches to Ilkhanid History*, Ed. Timothy May vd., Brill, Leiden-Boston 2021, s. 272-320.

MAY, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Yay., İstanbul 2021.

MAY, Timothy, *The Mongol Conquests in World History*, Reaktion Books, London 2012.

MAY, Timothy, *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia*, Ed. Timothy May, Vol I, ABC-CLIO, California 2017.

MELVILLE, Charles, “The *Keshig* in Iran: The Survival of the Royal Mongol Household”, *Beyond the Legact og Genghis Khan*, Ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 135-164.

MİN HÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. ve not. Mustafa Uyar, Ötüken yay., İstanbul 2016.

Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 2016.

MORGAN, David O., “The Mongols in Iran 1219-1256”, *The Coming of the Mongols The Idea of Iran*, Vol. VII, Ed. David O. Morgan-Sarah Stewart, I.B. Tauris, London-New York 2018, s. 45-53.

MU’ÎNU’D-DİN MUHAMMED ZAMÇÎ İSFİZÂRÎ, *Ravzâtu’l-cennât fî evsâfi medîneti’l-Herât*, I-II, neşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâmî, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran 1338-1339 hş.

MUHAMMED B. HÂVENDŞÂH B. MAHMÛD MÎRHÂND, *Târîh-i Ravzatu’s-safâ*, VIII, tas. Cemşid Kiyânfer, Tahran 1380 hş.

Muizzu’l Ensâb, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Persian 67.

NİCOLA, Bruno De, *Women in Mongol Iran The Khâtûns, 1206-1335*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017.

OSTROWSKÎ, Donald, “The ‘tamma’ and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 61/2, 1998, s. 262-277.

ÖGEL, Bahaeddin, *Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul 2002.

ÖZCAN, Altay Tayfun, “Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2013, s. 147-163.

ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK, Ankara 2017.

ÖZCAN, Altay Tayfun, “Türk Devlet Teşkilatının Moğol Hanlığı ve Şube Devletleri Üzerindeki Tesirlerine Dair bazı Tespitler”, *Birinci Ermenek Tarih-Toplum-Devlet Çalıştayı (20-22 Eylül 2019 Ermenek/Karaman)*, Keskin Color Matbaası, İstanbul 2019, s. 139-153.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu”, *Ortaçağ’da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Yay., İstanbul 2020, s. 221-244.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1038-1064)”, *Türkler*, V, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s. 249-264.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Ülüş”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2002, s. 297-298.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 21-22.

RACHEWİLTZ, Igor De, “Turk in China under the Mongols: A Preliminary Investigation of Turco-Mongol Relations in the 13th and 14th Centuries”, *China among Equals, The Middle Kingdom and Its*

Neighbors, 10th- 14th Centuries, Ed. Morris Rassabi, University of California Press, London 1983, s. 281-310.

REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH HEMEDÂNÎ, *Câmi' u' t- Tevârih*, tas. Behmen Kerîmî, İntişârât- i İkbâl, Tahran 1374 hş.

REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH HEMEDÂNÎ, *Câmi' u' t- Tevârih- i ReŐİduddîn Fazlullâh Hemedânî*, tas. Muhammed Rüşen- Mustafa Müsevî, I- IV, Tahran 1373 hş.

REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH, *Şu' ab- i pençgâne (Neseb- nâme- i Mülûk)*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma nr. 2937.

REZEVÎ, Seyyid Ebûlfazl, *Şehr, Siyâset ve İktisâd der ' Ahd- i İlhanân*, Müessesesi- i İntişârât- ı Emîr Kebîr, Tahran 1388 hş.

ROSTAMÎ, Fatemeh, "İlhanlıların Siyasî İlişkilerinde Oyrat Emirlerinin Rolü", çev. Aytaç Kaya, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 2018, s. 225-242.

ROUX, Jean- Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil- A. Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.

RUYSBROECKLİ WİLLEM, *Mengü Han' ın Sarayına Yolculuk 1253- 1255*, Ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Zülal Kılıç, Kitap yay, İstanbul 2010.

SAUNDERS, J. J., *The History of the Mongol Conquests*, Barnes & Noble, New York 1971.

SEYF BİN MUHAMMED BİN YA' KÛB EL- HEREVÎ, *Târîh- nâme- yi Herât*, neşr. Muhammed Zubeyr es- Siddikî, Calcutta 1943.

SEYYİD EBÛ SÛLEYMAN FAHRUDDİN DAVUD B. TÂCUDDİN EBÛ' L FAZL MUHAMMED B. MUHAMMED B. DÂVUD EL- BENÂKETÎ, *Târîh- i Benâketî*, tas. Ca' fer Şi' âr, Tahran 1348 hş.

SPULER, Berthold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220- 1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 2011.

ŐEHÂBEDDİN ABDULLAH B. FAZLULLAH ŐİRÂZÎ, *Tahrîr- i Târîh- i Vassâf*, tas. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât- ı Bonyâd- ı Ferheng- i İrân, Tahran 1346 hş.

T' ANG, Ch' i, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970.

Târîh- i Sîstân, tas. Muhammed Takî Bahâr, İntişârât- ı Mu' in, Tahran, 1381 hş.

TETEVEÎ, Mollâ Ahmed – KAZVÎNÎ, Asâf Hân, *Târîh- i Elfi*, tas. Gulâm Rızâ Tabâtabâyi Meccd, I- VI, Şirket- i İntişârât- i ' İlmî ve Fehengî, Tahran 1382 hş.

The Mongols Empire a Historical Encyclopedia, I, Ed. Timothy May, ABC- CLI- LLC, California- Collorado 2017.

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihi ' ne Giriş*, Enderun Yay., İstanbul 1981.

UYAR, Mustafa, "Partonaj ve Bürokratik Egemenlik Bağlamında İlhanlı Dönemi (1256- 1353) Tarihyazımı", *İran' da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, Ed. Serhan Afacan- Şefaattin Deniz- Abdulkadir Macit, İlem Yay., Ankara 2021, s. 121- 145.

UYAR, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti' nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, TTK Yay., Ankara 2020.

UYAR, Mustafa, *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, Ötüken Yay., İstanbul 2020.

YUVALI, Abdulkadir, "Cengiz Han ve Evlatları Dönemindeki Merkezileştirme Faaliyetleri", *Cengiz Han ve Mirası*, Ed. Cem Korkut- Mürsel Doğrul, Ankara 2021, s. 65- 76.

YUVALI, Abdulkadir, "Cengiz Han ve Halefleri Devrinde Horasan' ın İdarî Statüsü (Ögedey, Göyük, Mengü)", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 2/1, 1988, s. 227- 236.

YUVALI, Abdulkadir, "Daruga", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 505- 506.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>